

814

III. IV.

1125

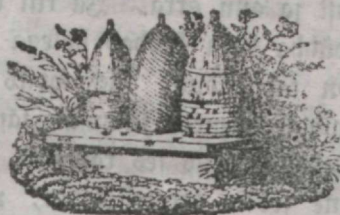
6.

814

Koli-ramat.

Kolmas jaggo.

Sypetus Jummala lomadest,
mis Ma peäl on.

Tartus.

S. Laakmanni kirjade ja kulloga trükkitud.

1853.

Der Druck dieser Schrift wird unter der Bedingung gestattet, daß nach Beendigung desselben der Abgetheilten Censur in Dorpat die vor-
schriftmäßige Anzahl von Exemplaren eingeliefert werde.

Dorpat, den 14. November 1852.

(Nr. 84.)

Abgetheilter Censor de la Croix.

Geskönne.

Wakkume siin armsa Ma-rahwale jälle ühhe jao sest
koli-ramatust, mis olleme ettevõtnud teie käsüks lasta
trükkida. Kül tunnete isse ärra, et ei olle mitte tühhi
tarkus, mis teile se ramat kulutab. Summal tahhab,
et innimenne keif lomad peab tundma; sest mitme-
suggusest Summala lomadest tunneme ka mitmesuggust
Summala tarkust ja auu ärra. Sa kui armas luggeja
wõttaks need pühha kirja kohhad helega luggeda, mis
ses ramatus on tähhendud, siis woiks selle ramato
luggeminne temmale ka meie Summala fanna tutwamaks
tehha. — Pildikesed, mis ses ramatus on leida, pea-
wad parreminne sedda ärrafelletama, mis Summala
lomadest on õppetud. Hea melega olleksime weel en-
nam pildid andnud, agga siis olleks ramato hind wägga
sureks läinud, sest et pildi trüf kallis on.

Selle ramato kirjotaja on Wõrro linna õppetaja
Lõssius, kes enne Koddaweres olli.

Lõssius.

Jummal satis keif lomad innimesse jure ja innimenne panni iggaühhele temma nimmi. Tõ fidab teggijat, loom lojat; innimenne peab mollemad tundra ja Jummalat ükspäinis kumardama. Sepärrast teme hästi, kui Jummalat auuks temma teud tähhele panneme.

Keif lomad, mis Ma peäl on, jaetakse kolmeß jauks ehk rigiks. Eßsimenne on kiwwi-riik, teine on taimeriik, kolmas on ellajatte-riik. Kiwwi sees polle mitte ello, taimeriik sees on ello, ellajatte sees on weel parrem ello. Innimenne on teist-wisi lodud kui keif muud lomad. Dmneti on mullase ehk libhalikko ello polest keige üllem ellajatte seas. Agga et Jummal puhhas temma ninnasse omma õhko, sepärrast on innimenne jummalikkust suggust ja lodud kunningas keige mu loma ülle. Pähhäme ello reddelift alt ülles. Eßsite watame kiwid, pärrast taimed, wimaß ellajad läbbi.

I. Kiwwi-riik.

Kiwwi-rigi sisse arwatakse keif, mis taimeriik ehk ellajatte-rigist ei leita, ka mulda, liwa, sawwi. — On mäggesid, mis alt ülles ühhesuggusest kaljust on; need on lodud mäed ja on jo mailma lomisse aial nenda pandud. Need on keige kõrgemad mäed ja nende seest raiutakse wälja: sea-tinna, kõwwa-tinna, hõbbemat, fulda, waske, rauda. Teine selts mäggesid on, mis

wee läbbi on kofko aetud; neid nimmetakse ülles: uiutud mäggesiks ja nende seest leitakse lubja, sawwi, liwa, kiwwi-süsfi, kipsi-kiwwi, sola, tahwli-kiwwi; mõnest leitakse ka sea-tinna ja rauda. — Wallalist liwa ja sawwi, mis laggeda ma peält leitakse, nimmetakse peäle:uiutud maaks. Selle seest leitakse potti-sawwi, Portselani maad (kust tassisid ja penikesi pottiriisto tehakse), monnikord ka kuldagi. Peäle:uiutud Ma peäl on mitmes kohas aia- ja põlloma.

Lodud mäed ei olle ühhesuggused, sest et teine teisest kiwwist on. Teine on Kraniti-kiwwist, teine on muust kiwwi seltsist alt ülles ühheks kaljuks lodud. Reist mitmesuggusist kiwwidest olleme siin üks päinis Kraniti-kiwwi nimmetanud, sest et tedda ka meie maal sagedaste leitakse. Meie kõwwad põllo-kiwwid, mis Ma-rahwas raud-kiwwaks kutsub, on ennamiste Kraniti-kiwwi seltsist. Need ei olle muud kui lodud mäggede tükkid, mis wannal aial sure wee-upputusse läbbi laiale on widud.

Keif kiwwid, mis lodud mäggede tükkid ja nende suggust ei olle, jaetakse neljaks jauks: 1) mullased kiwwid; 2) sola-kiwwid ja mis wee sees sullawad; 3) kiwwid, mis tulli ärrapõlletab; 4) metalli-kiwwid, mis tulli sullatab, agga mitte ei põlleta ärra.

I. Mullased kiwwid. Kui siin küsid, mis pärrast nimmetakse neid mullasiks, siis tullela mele, et jo enne kuulsid, et muld ka on kiwwi-rigi sees. Sest keif muld on sawwist, krusast, lubjast ja liwast kofko seggatud. Agga on ka palju kõwwa kiwwisid. Kui neid põrmuks hõerutakse ehk fange happoga pehmeks sullatakse, siis tunnukse, et nemmad on sawwist, liwast, lubjast. Sepärrast nimmetakse neid mullasiks kiwwiks.

Esimesesed mullased kiwwid on kallid-kiwwid. Nemmad on ni kõwwad, et nendega woid klasi ja teiste kõwwa kiwwide sisse leikada; hiilgawad ka waljuste. Subba Job fidab neid, agga tarkust fidab ennam. Job 28, 16—19.

Temanti-kiwwi on feige kõwwem ja hülgawam kallis-kiwwi. Temma on selge kui puhhas wessi ja paistab ommeti ni kui tulli. Keige terrawama wiliga sa ei te temmale wigga. Ni kalliks arwatakse tedda, et kiwwikenne, mis ni raste kui kolm odraterrakest, maksab 40 rubla hõbbemat. Tedda leitakse Asia ja Amerika maalt ja Wenne-rigi Urali mäelt. Pannakse ehteks kunningatte krunide sisse. Rikkad armastawad tedda sõrmuste sees. Klaasseppad leikawad temmaga klasi. Siiski on mullane kiwwi, ja wägga kange pal-lawa sees lõppeb ärra ni kui suits. Ni lõppeb keik mailma au.

Rubini-kiwwi. Tullekarwa-punnane, hülgab waljuste, wägga kõwwa. Leitakse Asia maalt.

Sawwiri-kiwwi. Saewakarwa-sunnine. 2 Mos. 24, 10. Esel. 1, 26. On oddawam kui Temant ja Rubin. Tedda leitakse ka Asia maalt.

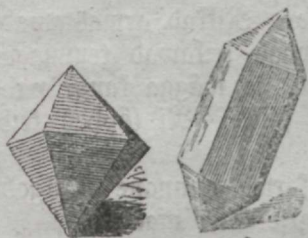
Smarahiti-kiwwi. Ta on ni selge rohhiline, et nored pu-lehhed ja noor heinama-rohhi on temma wasto ni kui kestiggane naene wägga nore mehhe kõrwas. Tedda leitakse Ahwrika ja Amerika maalt. Wägga kalli rahha eest ostetakse. Amerika-ma pagga-nad piddasid tedda Summalikko auu wäärt. Kui Asia-ma würst annab reisijale sõrmust, mis sees Smarahiti-kiwwi, siis se on keige parrem reisipas. Sõggas kohhas woetakse sedda reisijat kunninglikko aunga wasto.

Topasi-kiwwi on kollane ja selge kui klaas. Leitakse Amerika ja Põmi maalt. Põmi maal on suur kaljotük täis topasid. Sedda leidis mees, kes kohtu eest olli ärrajooksnud ja olli pöggemas ja hulkumas, sest ta olli joobnust Peast kohtowannemad teotanud. Kui kallist kaljotükki olli leidnud ja teada andis, siis olli rööm ni suur, et temmale andeks anti. Ommeti pallume keiki, kes wina läbbi kelekõidiko peäst-wad, et ennast hoidwad, sest egga meie maalt Topasi-kiwwa ei leita!

Krisolit, tedda wanna rahwas Topasiks nimmetasid, on illus rohhiline. Asia maalt leitakse keige illusamid.

Kranat, must-punnane. Leitakse saggedaste teiste kiwvide sees. Temantiga tehakse hauko temma sisse ja müakse perlinõride wisil rikka naesterahwale. Teine selts on oddawam, teine on kallim.

Mullased kiwwid, mis ei peta ni kalliks, kui neid, mis praego nimmetud, andwad terrasse al tuld wälja,

agga ei leika mitte tullekiwwi sisse. Need on: kristallikiwwi, selge kui weissi, illusa teggomodoga, nago keigilt poolt silledaks leigatud, mitme-nukkalinne. Saksamaalt leitakse lodud mägedede kopade sees kristallitükid, mis mitto künart pitkad ja 600 naela

rasked. Tedda hõerutakse Temanti põrmoga silledaks, ni kui muidki kallid kiwwa, ja prugitakse kroonlühtriks, akna-, prilli- ja jomisse-klasiks, ehteks sõrmuste sisse ja rinna ette. On walge, kollane ja pruun. Pühha firri ütleb: selge kui kristalliklaas. Ilmut. 4, 6; 22, 1; Jes. 54, 12. Kristalli seltsist on:

• Ametist, sinnine ni kui mahla-kannikesed.

Kwartsi-kiwwi (ka meie maalt leitakse sedda) on walge ehk hal ehk punnane. Meie penikesse liwa sees on palju Kwartsi-põrmo, ja need walged tükkid, mis meie põllokiwwi sees, on ka Kwartsi-tükkid. Kui tükkid penikesed, siis pärawalgus paistab püsut läbbi. Tedda prugitakse klasiteggemisse jures.

Tulle-kiwwi. Temma sees on kwartsi-põrmo, pottisawwi, lubja ja rauaroost. Kül tunned wanna sõbra! Agga jubba pitsikesed ja wassmütsikesed püsside peäl on wähhendanud temma auu!

Kalkedon. Ei olle selge, hiilgab raswawisi, on sinnine, walge, hal, monnikord ka rohhilinne. Kui Kalkedon, Ametist ja Saspis kokkofaswanud, siis nimmetakse nisuggust kiwwi Ugatiks. Kui Kalkedoni sees on walged ioned ehk soned, siis nimmetakse tedda

Dniiksi-kiwiks. Wata Cardoniks, Sardinus
Ilnut. 21, 20.

Krisopras. Wata Ilnut. ram. 21, 20. ja
2 Mos. 28, 19. Sebo-kiwi. Illus rohhilinne.

Jaspis, punnane, pruun, rohhilinne. Monnikord on illusad mu-karwased joned temma peäl nähha, siis nimmetakse paela-jaspisfeks. Tedda leitakse Sibberi- ja Egiptusse-maalt, ka Saksa-maalt. Ilnut. 21, 19 on Jaspis nimmetud; 2 Mos. 28, 20 nisamoti. Agga õigusse järrele peaks ollema Temanti-kiwi.

Mullased kiwid, mis terrasse al tuld ei anna, on:

Opali-kiwi. Kui künad tedda kää sees ja watad peäle, siis näitab punnast, rohhilist ja kullast karwa. Kui kergeste peäle watad, siis on sinnise pima karwa. Austra keisril on kaks Opali kiwi, mis millioni hõbberublat maksawad.

Pimstein, kerge, hauklinne, monnikord on hal, monnikord rohhilinne, kollane ehk pruun. Tedda leitakse tullemäggede ligidelt, sest seespidine ella tulli on tedda nende seest wäljawiskanud. Tulle läbbi on temma kergeks ja ommeti kõwwaks sanud. Tislar prugib tedda polerimisese tarwis. Laewa-mehhed merre peäl wõtwad temmaga monnikord habbeme mahha, sest noaga ei ja merre peäl sedda mitte tehha.

Serpentin, must rohhilinne, monnikord ka kollase, punnase ehk musta plekkiga. Tedda woib terrawa raud-riistaga leikada ja temmast tehakse ka kausisid ja möörid, mis apteki peäl on nähha.

Tahwli-kiwi, must, pehme. Tedda prugitakse mustaks kridiks, ja kollaste tahwliksid, ka maia kattusid tehakse temmast.

Klimmer ehk kassihõbbe hülgab ni kui kuld ehk hõbbe. Tedda woid noaga kergeste mitmeks lehhe-keksiks lõhkuda. Kui on selge, ni et walge läbbi-paistab, siis nimmetakse sedda Maria-klasiks, ja Sibberi-maal on tedda ni rohkeste, et klasi asemel pan-

nakse affente sisse. Ka meie põllo-kiwwide sees ja liwa sees hiilgawad klimri lehhakesed.

Mullaste kiwwide hulka arwatakse ka mitme-
suggune sawwiselts. Tedda woib noaga fergeste
leikada, ka kahhe sõrme wahhel lähhawad katti. Haf-
wad kele külge ja neid woid weega seggada.

Sawwi, kellest potseppad pottid, kausid, ahjo-
kiwwid ehk kahlid tewad. Kui penikesest kwartsi hulka
soggatakse, siis riistad on kõwwemad. Walgest saw-
wist tehakse pibud, kel Pea ja wars ühhest tükkist.
Kui on kollane, siis prugitakse tedda wärwimisefks. —
Kanaani-maal tehti ja tehakse weelgi ellamisise maiad
sawwi-kiwwist, mis ei olle enne põlletud, waid tule
läes kuiwatud. Sepärrast teeb saddo nisugguse maia
pea pehmeks. Matt. 7, 26. 27. Job. 4, 19. Pabeli
torni teggid ka sawwi-kiwwast, agga need ollid ni kõw-
wad, et weelgi wanna Pabeli liinna kohhalt neid on
leida. Egiptusse Ma sured wannad honed (piramidid)
on ka sawwi-kiwwast ehhitud. Israeli rahwas piddid
neid teggema. 2 Mos. 5, 6—19. Piramidid seiswad
tännapawani, agga neil on wäljastpoolt kõwwad kiwwi-
lauad nago fatte ümberpandud. Kiwwi-lauade peäl
on monnikord wannad firja-tähhed, tedda ükski weel ei
felleta luggema. Kes teab, mispärrast piramidid weel
seiswad! Woib olla, et ommal aial peawad mailmale
tunnistust andma, et tössi on, mis pühha firri tunnistab
Israeli rahwa waiwast Egiptusse maal. — Dnni liinna
mürid, mis 1 Mos. 41, 45 nimmetud, on 60 jalga
paksud ja wägga surist sawwi-kiwwast ehhitud. —
Sawwi feltist on weel:

Portsellan, walge, pehme muld. Sest tehakse
penikesi kiwwi-riisto. Kui riistale temma teggo-
mood antud, siis pannakse tedda tullese, seäl lähhäb
kõwwaks.

Wannutamisse ehk uhutamisse muld on
rohhiinne ehk kollane ja sõrmede wahhel ni kui rasw.
Sedda prugitakse rie wannutamisse tarwis. Sest on
üks feltis illus rohhiinne, misga wärwitakse. 2 Kunn.

18, 17. on uhutaja põld nimmetud, sest seält olli
sedda mulda leida.

Triipel, sellega poleritakse wass-asjo.

Polus, sellega wärwitakse honesid.

Raswa-kiwwi. Sellega woid flasi peäle kirjo-
tada. Kui pühhid käega kirja ärra ja puhhud flasi
peäle, siis touseb kirri ueste. Sepärrast ta on hea,
kui flasi peäle malitakse. Wottab ka plekkid kallewi
rie seest wälja.

Merrewaht on walge, ferge kiwwi; kui panned
wette, siis wisstseeb. Temmast tehakse kallid pibo päid.

Uspest. Se kiwwi hülgab kui siid ja on nar-
medest kokko pandud, nenda et tedda woib kedrada kui
sidi-niti. Subba wanna rahwas teggid sest kiwivist
rättikud ja särgid. Meid ei olle millalgi tarwis pesta.
Kui mustaks on sanud, pista ahjo-tullesse, se põlletab
tedda walget; sest se kiwwi ei põlle mitte ärra. Ugga
särgifenne on ütlematta kallis.

Pasalt on sawwi-kiwwi seltsist keige kõrwem ja
raskem. Temma ei olle innimeste käe läbbi ni kõw-
waks tehtud, waid seestpiddise Ma tulle läbbi. Sam-
maste wiisi seisab sammas samba kõrwas mäggede
sees. Kunningas Salomon laskis Jerusalemma linna
ulitsad Pasalti kiwwigä fatta.

Mullaste kiwwide hulka arwatakse ka mitmesuggune
lubja-kiwwi selts. Need on:

Lubja-kiwwi. Kui salpetri happo peäle wallad,
wisstseeb. Tullles lähhäb pörmuks. Mis lubjaga teh-
hakse, teab iggamees. Ugga parrem on tedda monni
aasta seisma panna, enne kui prugid. Sest seltsist
on Kriit, walge kui lummi, on iggamehhe käes.
Temmaga kirjotakse, wärwitakse, ja tedda prugitakse
mitme asja tarwis. Monnes kohhas leitakse kridi-
mäggesid, kelle peäl illus lehhemets kasvab.

Merglimuld on lubjaga seggatud sawwi, ja
litwa on hulgas. Tallopoial ja kärneril wägga kallis
Ma, sest parremat wilja-maad ei woi kusti leida.
Saksamaal wiakse merglimulda põllo peäle, siis willi

kašwab parremaste. Kipsi-kiwi on lubja ja weewli happoga seggatud. Sest seltsist on Alabastri-kiwi, kellest riisto tehakse. Kipsi-kiwi on ristit-rohhule kašfusk. Kipsiga tehakse ka seinad walgeks, ni kui lubjaga. Lubja-kiwi seltsisid on paljogi. Ei olle tarwis neid teif siin nimmetada.

II. Sola-kiwid. Neil on sola maggo ja wee sees sullawad. Rögisool. Sedda leitakse monnes kohhas weest ja kedetakse weest wälja; monnes kohhas kiwi seest ja raiutakse wälja. Kiwisoool on monnikord punnane ehk pruun, monnikord selge kui klaas. Ahwrika-maal, kus wägga pallawad ilmad, prugitakse paljo sola ja seäl on sool ni kallis assi, et solatükkid on monnes kohhas rahha asemel, monnes kohhas andwad rahwas kulda sola eest. Lapsed lakkuwad seäl sola, otsego meie lapsed subkurt, kui kätte sawad. Merre-weessi on solane. Monnikord lahbutab sool ennast isse merre-weest ärra ja jääb randa, ni kui kewwadene ea. Sedda mahhajanud ead raiutakse tükkiks, puhhastakse muddast, siis kölbab solaks. Pan-nakse ka merrewet tillokeste haugude sisse, mis peäle pääw paistab. Pääw tombab wet wälja, sool jääb mahha. Kedetakse ka merre-weest wälja. Merre-sool on kange, agga ei olle mitte diete puhhas ja selge. Satta naela wet andwad 20. naela sola. Israeli rahwas teetsid sola selle järwe weest wälja, mis Sodoma ja Komorra liinnade kohhal on. Seäl andwad 100 naela wet 45 naela sola. Kui wihmasel aial se järw kõrgeste touseb, siis leitakse pärrast Ma peält, kus weessi on seisnud ja ärratahenend, sola-foort, mis 10 ja 12 tolli pakš. Reed on need sola-haugud, kellest prohwet Sewanja könneleb 2. 9. Sola-orrust (2 Sam. 8, 13. Paul 60, 2.) leitakse paljo neid haufusid. Se org on järwe öhtopoolse pole peäl. Prohw. Esakieli ramatus on ettefulutud 47, 8—10., et selle järwe ehk merre weessi peab weel terweks sama, agga solatigid ja haugud temma ümber peawad ifka sola andma. Selle järwe sool ei olle mitte ni puhhas,

kui meie sool, sepärrast ta wois ka tuimaš miinna. Solane Ma ei kanna mitte wilja, sepärrast tähhendab sool ärraäwvitamist. Kohtom. 9, 45. Dmmeti tähhendab sool ka tarkust, moistlikkud kõnned. Koloss. 4, 6.

— Saksamaalt leitakse sola mäggede seest. Seält raiutakse wälja. Ma sees on jured järwed. Kui juhtuwad sola kohta, siis wessi on täis sola. Sedda tõmmatakse pumbaga wälja, kedatakse kuiwaks solaks ja sesinnane sool on parrem ja selgem, kui kiwwi-sool.

Salpeter. Wees ja tulles sullab, tulul ei te temmale ühtegi. Sedda saab ka meiegi jures monnest kohhast, keige ennam seält, kus taimed ehk monned ellajatte asjad mäddanewad ehk kuiwawad. Ugga keige rohkem ja parrem leitakse tedda pallawa made seest. Sedda prugitakse rohhuks, mis jahhutab, mis kusfele aiab ja mis werrele rahho teeb. Keigeennam prugitakse püüsirohho sisse.

Witriol. Temma sees on weewlihappyo ja rauda ehk waske. On sinnine. Leitakse kaljo haugude seest; tehakse ka wassest. Sedda prugitakse ka wärwimisfeks (kübbara must) ja hawade parrandamisfeks. Seie arwatakse ka Ulauni-kiwwi ehk Maria-ea, mis ellajatele ja innimestele rohhuks on ja ka wärwimisfeks woetakse.

III. Kiwwid, mis põllewad. Bewel. Sedda leitakse peäleuiutud mäggede seest, keige rohkem kipsi seest ja tulle-mäggede ümbert. Weewlit pannakse mitme asja jure, püüsirohho hulka, mitme tulle-nouu ja apteki rohho sisse. Kui põlleb, siis touseb temmast hirmus hais, mis hinge kinnimattab. Kus weewli-mäed põllewad, seäl lähhäb halb haisew aur kaugele ja laiale. Hirmus nuhtlus on, kui Zummal lassseb weewlit taewast mahha tulla. Job 18, 15. Paul 11, 6. Esel. 38, 22. Ilmut. 9, 18. Jes. 34, 9. 1 Mos. 19, 24. Hirmsam assi ei olle, kui tulle ja weewliga põllew järw. Ilmut. 14, 10. 19, 20. 21, 8.

Ma-piggi ehk Ma-wait ehk Uswalt. Must ehk pruun, pehme, törwahais. Sellega törwatakse

laewasid ja telki linno. Kui kiwwisilda ehitakse, siis prugitakse Napiggi lubja assemel; linna ulitsad kattetakse temmaga. Slli sees sullab ja siis märitakse temmaga trullid, misga raskeid asjad üllestömmatakse ja muud trullid. Mosesse emma törwas sellega pilliroolaeka, mis sisse omma last panni. Wata ka 2 Mos. 2, 3.

Ma:ölli ehk Nahwta, weddel, fange haisoga, touseb monnes kohhas maast, põlleb tullelegiga. Persia maal, kus ebbajummala:teenrid, kumwardawad ka tulle ette ja wallitsewad ellamisse paigaks nisuggused kohhad, kus Ma:ölli on. Tewad siis hauko Ma sisse ja kui Ma:ölli haugust touseb, siis pannewad tuld liggi, siis lähhäb põllema. Nenda on nende Summal neil allati liggi, kui monni naljakas ei fatta hauko finni ja Summal jääb mulla sisse.

Kiwwisöed. Neid leitakse rohkeste Inglis:maalt ja Saksa:maalt; on mustad ja põllewad tulles. Nendega köetakse ahjo, neid prugitakse seppatö ja mu sullatamise tö jures. Uuro:laewade ja auro:wanfride ahjud köetakse nendega. Kiwwisüttest tehakse ka nöpised, perlikesi ja muud ehte:asjo. Nemmad on mustad, monned pehmed, monned kõwwad, on sees:pidmise ma:tulle läbbi kofko:sullatud pu: ja pilliroo:tükid; ellajatte luud ja kiwwid ja raswa: ehk ölli:sarnane asji on nende sees.

Pernstein (merre:kiwwi) on walge ehk kollane waik, mis kiwwiks sanud ja mis merrest pütakse; tulles põlleb. Temma sees on elektro wäggi. Temmast tehakse perlid ja muud ehte:asjo ja treiali:tööd. Sedda sullatakse ka mitme happo läbbi ja prugitakse tislari:lakkiks, ka suitsetamisseks, sest temma annab head haiso wälja. Preisi:ma rannast leitakse sedda rohkeste. Meie jures on sure tollirahha pärrast wägga kallis. 1 Mos. 2, 12 (Pedola:kiwwi). 4 Mos. 11, 7.

Krawiit; selged kiwwisöed, mis monnikord rauaga seggatud. Sedda leitakse ka Inglis:maalt ja temmast tehakse pleistihwid, misga kirjotakse. Sedda seggatakse ka törwa hulka, misga pabberi kattusid törwatakse.

IV. Metall-kiwwid. Wägga rasked, hiil-gawad, tulles sullawad, agga ei põlle mitte ärra. Urwaste leitakse selged metalli-tükkid, ennamiste on teiste kiwwide sees. Nende seest sullatakse metalli kanges tulles wälja.

- 1) Platina, Amerika- ja Wenne-maal, liwa ehk sawwi seest leitakse. En walge kui hõbbe, raskem kui kuld. Ei sulla mitte rutto. Seest tehakse ehteasjo ja sullatamisese-riisto. Platina on kallim kui hõbbe, agga oddavam kui kuld. Monned aastad taggasi olli Platina rahha ka meie jures käimas. Nüüd on keeldud. Roost ei te temmale ühtegi.
- 2) Kuld, wägga raske, 19 kord raskem kui wessi. Sedda leitakse liwa- ehk tükki-wisi Amerika, Ahwrika merre- ehk jõe-liwa hulgas, ka Saksa- ja Wenne-ma mäggede seest. Kuld on 15 kord kallim kui hõbbe. Sullab ussinamaste kui Platina. Kulda woib noaga leikada, woib painutada ja wennitada. 1848^{mal} aastal on Amerika-maal koht leitud, kus kulda wägga rohkestes leitakse. Senna läksid siis keigilt poolt innimesesed kokko, kes rutto tahtsid rikkaks sada. Agga seäl ei olnud põldo egga leiba, ei olnud kangrud egga ihhofatted, kül said töteggijad suurt hinda, agga keik asjad ollid ütlematta kallid ja innimesesed hirmsad ni kui rööwliid. Ennis, kes koddoo jäi ja wanna Summala seädusse järrel omma palge higgi sees omma leiba söi. Seest seäl, Kalifornia-maal, jooksis werri, ni kui meie jures higgi.
- 3) Hõbbe. Sedda leitakse Amerika-, Saksa- ja Wenne-ma lodud mäggede seest. Hõbbe-soned raiutakse neist wälja. Hõbbe sullab fergeminne kui kuld. Selge hõbbe on wägga pehme. Sepärrast seggatakse pissut waske hulka, siis on kõwwem ja kõlbab rahha- ja riista- ehk ehte-asjade teggemisseks. Kohhus walwab, et kuldseppad ei panne ennam waske hõbbeda hulka, kui tunninga kässwo järrel lubba on.
- 4) Ellaw-hõbbe. Kui on selge, siis leitakse tilga-wisi kiwwide ja kaljude seest. Agga on ta teiste

asjadega, feige ennam weewliga, seggatud, siis nimmetakse Tsinobriks. Ta on 13 ehk 14 ford rassem kui wessi. Leitakse Sassa-maalt, Hispania, Amerika-maalt. Temmaga sullatakse kulda ja hõbedat kiwwide seest wälja; kui klasi taggomeest poolt ellawa hõbedaga kattetakse, siis on peegliklaas walmis; termometride sisse prugitakse, sest see ilm aiab tedda ülles, külm tõmbab teddak offko; nenda moõdetakse temma abbiga külma ja soja. Ta jääb rutto fulla ehk hõbedada külge, sepärrast on abbiks, kui on tarwis katsuda, kas kulda ehk hõbedat kiwwide sees. On ka heaks rohhuks monne tõwwe wasto.

Need nelli metalli nimmetakse suurtsuggu metalliks, sest et roost nende külge ei hakka egga jä.

Wask leitakse kiwwide seest; temmal on isse hais. Annab ennast wennitada ja on ommeti kõwwa, sepärrast on jubba wannast aiast prugitud rahha ja mitmesugguse riista teggemisseks. Tedda leitakse rohkeste. Kui tedda Sinkiga (wata pärrast) seggatakse, siis saab temmast Messing ehk walge wass, kust lühtrid, teemasinid ja muud riisto tehakse. Kui tinaga seggatakse, siis tehakse temmast firriko ja muud kellad. Et ta ennast annab ni wägga wennitada, sepärrast on temmal feigeselgem heäl ja tehakse temmast klawweri keled ja trati. Udika abbiga tehakse temmast rohhiist wärwi ehk Krüünspani.

Raud. Ükski suur riik ei olle Ma peäl, kust rauda ei leita. Nenda on Summal rohkeste annud, mis rohkeste tarwis lähhab. Rauda leitakse kiwwide ja kaljude seest ja sullatakse seält wälja. Wennerigi Urali-mäelt leitakse rauda ka peäleuiutud Ma seest. Sibberi ja Amerika-maalt leitakse selged rauatükkid, mis wägga sured. Üllepea tulleb tähhele panna: sedda rohkem pohja pool, sedda rohkem rauda. Rauaseltist on ka Magneti-kiwwi, kelle sees rauda-tõmbamisse wäggi. Sest loete Wisika ramatus, mis ka pea wäljaantakse.

Seatina ehk Plei. Hal, hülgab, pehme, raske,

sullab rutto. Sedda leitakse Inglis-ma, Saksama kiwvide seest. Seält sullatakse wälja. Püssi kulid ja haawlid on sest tehtud, monnikord ka wee- ja wihma- rennid kattuste al. Suurte honette kattused on sea- tinnast tehtud, ka poostabide wormid, misga ramato- trükkijad omma tööd tewad.

Kõw watinna sullatakse tinnakiwist wälja. Sest tehakse keitsuggusid riisto. Seggatakse ellawa hõbbe- daga, pannakse klasi peäle ja nenda tehakse peeglisid.

Sink. Sedda leitakse seggatud weewliga, mon- nikord ka mu mullaga, agga selget ei leita kusti, waid tedda tehakse selgeks. Sullatakse, seggatakse wassega, siis on walge wass ehk Messing.

Arseenik, hal, ka walge. Keige fangem fihwt! — Temma on süggawa mäe sees ja on raske kätte sada. Siiski otsitakse tedda sure waewaga. Sest tem- ma on sureks kasuks. Usfikesed, mis puriistad sö- wad, surewad seddamaid, kui Arsenikut peäle külwad. Arsenikoga sullatakse Platinat. Kõbarateggijad prugi- wad omma tö jures; wärwimisfeks, haawliteggemisfeks, apteki rohtude sees on Arsenik tarwis. Ka hired ja rottid surewad, kui söwad Arsenikut suhkro ehk leiwa sees. — Agga hoidko ennast innimenne. Kui Arsenikut ühhe herne surussest wottab sisse, siis peab hirmsa walloga ärrasurema. Sebi-wessi ja pima-koor on monnikord wallo wähhendanud.

Weel teised Metallikiwwid on, ja paljogi teisa kiwwa, mis siin ei woi nimmetada. Et ellajatte luud, kallad, konna-karbid, taimed wanna wee-upputusse aial on laiale widud ülle Maad, panne siin weel tähhele. Reid leitakse mäggede seest ja on kiwwiks sanud.

Metallid on saggedaste Piiblimatus nimmetud, agga ei mitte keif. 1 Mos. 4, 22. Iweme, et Tubalkain jo moistis seppa-tööd. Pühha firri tähhendab fullaga kallist ja selget usko. Job. 23, 10; 1 Peetr. 1, 7. Ilmut. 3, 18; hõbbedaga tundmise süggawust ja sel- gust. Dyp. sann. 2, 4; rauaga kõwwa harja. Serem. 1, 18; sea-tinnaga raskust. 2 Mos. 15, 10.

II. Taimed-riik.

Taimed on üllemad lomad kui fitowid, sest taimede sees on ello. Mawad juurt, kaswawad, õitsewad, kandwad wilja. Neil on toidust tarwis. Walgus, tuul, wessi on taimede toit. Surega jowad wet maast, lehtede läbbi hingawad ja higgistawad, külme teeb neile waewa ehk surmagi; päwawalgus on nago taewaõnnistus, mis taimede peäle mahhatulleb ja neile siggidust annab. Si aita jure wäggi, egga lehtede tö, kui walgus ei tulle appi. Elloaeg ei olle mitte keikidel taimedel ühhesuggune. On neid, kes ühhe suwwe ellawad, on neid, kes kahheaastased; on neid, kes mittogi aastad jure ello hoidwad; süggise närtsiwad wars ja lehked, kewwade toustawad ueste maast ülles. Sa on ka puud, kel kõwwad warred suwvel ja talwel jäwad seisma Ma peäl, ja ellawad sadda ja mittogi sadda, tuhhatki aastat.

Keige Ma peäl kaswawad taimed. 1 Mos. 1, 11. 12. Keigeförgema mäggede ja kaljude peält ja merregi seest leitakse neid. Pallawa Ma sures ja fuiwas liiwakörbes ei leita taimesid mitte. Agga kuhho ial körbesgi wessi juhtub, seal on taimed ka. Ka förge mäggede lummegi peäl kaswawad tillokesesed punnased taimekesed, mis palja filmaga, se on ilma klasita, ei sa nähha muido, kui olgo neid palju ühheskous. Klasi läbbi tunnukse, et nemmad taimed on. Teiste taimede, nende juurte, warrede, lehtede ja wilja peäl kaswawad lakkujad taimed ja tõmbawad omma ellojoudu teiste taimede seest wälja.

Kui sureks kassuks taimed on, selle juttoga woiksime palju aega wita ja paksudgi ramatud täita. Keik ellajatte riik ellab taimedest, ja olgo neid hulgas, kes teiste ellajatte lihhasst ellawad, mis needgi saaksid süa, kui need, kedda söwad, ei saaks rohto süa? Innimesesed tewad taimedest toito ja ihhofattet; innimeste maiad ja maia riistad on taimedest tehtud; kallis terweks,

teggemisse wäggi on taimede sees. Nende narmedest tehakse kallid walged linnad ja paberid; nemmad andwad mitmesuggust märga wälja, mis juakse, süakse, mis apteki rohhuks prugitakse ja muido weel kasuks on. Sahho, suhkurt, happo, ölli, waiwo, wärwi, sola, wina, leiba, pimagi leitakse taimedest. Kül on nendagi öige, mis pühha kirri ütleb: Summala jäljed tilguta- wad raswa!

Agga kes tunneb keif taimed? Nende sugguwõs- sad on otsata sured. 50,000 seltsi on sest sadik leitud ja weel leitakse ufi peäle. Sa kui mitmed kohhad on, kuhho targa katsuja jalg weel polle sanud! Sa kui liggi kaswawad taimed teine teise kõrwas, ni et otse- kui rohhilisse kattega maad katwad!

Taime ello hakkab, kui seemnest juur wäljaidda- neb, taime ello on täis, kui wilja ehk semet kannab. Agga monned taimed öitswad enne kui semet kand- wad, monned ei öitse mitte ehk ei öitse mitte nähtawal kombel ja kandwad ka semet. Sepärrast jaetakse neid kahheks seltsiks, esimesenne, mis öitseb, teine, mis mitte ei öitse ehk kelle öitsmist ei woi mitte nähha.

Taimede jures, mis öitswad, pannakse tähhele

- 1) öiekest, öie sees seemnekandmisse riistad, öiekroni, karrifa, meeastjad ja öiepöhja.
- 2) öieseisust, sest öied seiswad mitmesuggusel wisil taimede peäl, monnel öiel on isse wars, monni on taimewarre küljes, monned taimed kandwad ühhe ainsa öie, monned kandwad neid paljo; mõnned öied kaswawad Peawisil (ni kui ristik-heina öied), mõnned poõsawisi, monned tullewad wägga lühhi- kesse jalla peäl ehk ilmagi jallata ühhest Peast wälja (rukki, odra, nisso öied); monnel taimel tullewad öiede jallad ehk warrekessed keif ühhe kohha peäle kofko, ni kui tilli ja peterfili jures on nähha; monnel on öied ni kui kasfikessed (paio- ja hawapu); monnel on koti teggomood (kalmus ja pilliroog).

- 3) semet ehk wilja. Monnel taimel kaswab seme fatte al, monnel ilma fatteta. Iggal seemnel on wäljaspidine nahk ja allumenne nahk, mollemad on terra ümber. Terral on kaks poolt, mis oade ja ernette jures wägga selgeste on nähha, need mäddanewad, kui iddo touseb; siis on iddo, mis kahhe pole wahhel seisab. Iddul on kaks jaggo, teine, mis Ma sisse lähhäb, sest tulleb juur, teine, mis Maast touseb ja kust wars ja lehbed wälja kaswawad. Monnel seemnel on otsas nago karwad ehk sülled. Kui tuul puhhub, siis seemne terrake lennab, kuhho tuul kannab.
- 4) taimewart, kust öie ja seme wäljakaswab. See on kui taime ihho ja annab jure abbiga feige taimetele toidust. Warred on jälle mitmesuggusid, on pu, on rohho, on lihhawisi; on täied, on õned; on ümmargused, labbad, kolme- ja nelja-nukkalised; monned seiswad püsti, monned on kõwwerad, monned romawad möda maad, monned wänawad, monned uiuwad; on neid mis ilma oksata, on kel paljo offe; on mis silledad, on mis karrused.
- 5) lehhesid. Nende läbbi hingawad taimed. Lehbed tullewad jurest ehk warrest wälja, on lihhased, nahhased, on noõla wisi, mitmesugguse teggo- modoga.
- 6) juurt. Pea-juur on paks ja temma küljes on penikesed jured. Surel on ka mitmesuggune teggo- mood ja monni on kõwwa kui pu, monni lihane, pehme; monnel taimel ei ollegi Pea-juurt, ei olle muud kui nidisarnatsed jurekessed; monne juur on sibbol, ja sibbolad on jälle mitmesuggused; monne juur on kartohwli wisi. Mitme lakkuja taime juur ei olle tundagi.

Taimedel, mis mitte ei õitse, on ka seemned, agga ei olle tunda, kus ehk mil wisi kaswawad. Sanna- jallad, hallitus, sambled kandwad seemned, agga seme on penem kui tolm. Mitmed weetaimed ja sened on sest feltist. Kui sene Pea wõttad, pörad tedda ümber

ja sul on hea terraw silmaklaas, siis leiad lehtede wahelt monnikord seemneterrakesed.

Kulus Rootsi-ma mees, Linneus nimmi, kes esfite fingsseppa pois olli, agga kedda sure tarkusse pärrast suurtsuggu rahwa seltsi tösteti ja autähtega auustati, on ärratunud, et taimede seltsisid tunnukse sest ärra, kuidä öitsmisse ja seemne-kandmisse riistad nende peäl kaswawad. Agga siin meie ei sa keik need seltsid läbbiwötta. Tahhame agga nisuggusid taimesid nimmetada, mis woöral Maal kaswawad ja öiete kuulsad ja kas-solikkud on.

Winapu kaswab sojal Maal ka metsas. Sured puud on temmale toeks. Agga kui head marjad tahhad temmast sada, siis istuta winamägge. Kanaani-Ma winamäggede sees on winapu keigesurem ja kannab keigesuremad marjad. Reisirjad on Libanoni mäe peäl winapuud näinud, mis 1¹/₂ jalga paksud ja ühhe pu oksad warjasid terve maia. Winapu woib tuhhat aastat wannaks sada. Diedel on wägga kallis hais; marjad on Hommiko-maal wägga sured. Marjatarrid ehk kobarad on seäl 10 ja 12 naela raske. 4 Mos. 13, 24. Winamarjade surrutamine on meie aial fergem kui wannal aial olli, sest nüüd on rohkem nousi. Wannal aial wisfati marjo surrutörre sisse. Surrutörs olli kiwiriist, 8 jalga pitk, 4 jalga süggaw. Pohjas ollid penikesed haugud, kust wiin läbbijooksis teiste riistade sisse, mis surrutörre al seisid. Kui marjad ollid surrutörresse pandud, siis pandi lauaukkid peäle ja 5 ehk 6 meest tallasid surrutörre. Hirmus raske tö olli, surrutörre ükski tallada. Jes. 63, 3. Et rahwa rided said punnast wina täis pritsitud, sepärrast tähhendab surrutamine sured söad. Ilmut. 14, 19. 20. Surrutörrede ülle ollid tornid ehitud, kus wahhimees sees olli (Matt. 21, 33.), kes wahtis rebbasid ja metsiggo (Üll. laul 2, 15. Paul 80, 14.). — Wina pandi kiwiriistade ehk nahkastjade sisse. Kui wiin alles kohhutamas, siis ei tohtind ükski nahkastjad finnitömmata, muido wiin aiab usigi nahkastjo, weel ennam

wanno katki. Matt. 9, 17. Eurgirahwas ei lasse wina mitte kohhutada. Kui isfand tahhab jua, siis fullane wottab marjad, pigistab neid linnase rättilo läbbi isfanda karrika sisse ja annab siis karrikat temmale. Ni teggi Barao keldri-üllewaatja. 1 Mos. 40, 11. Marjatarrid, mis iljaste on kaswanud, kui pääw ennam täit soja ei anna, on wihhased. Jes. 5, 2. 4. Kui oks on katki, siis ei sa marjad selle küljes mitte walmis. Sepärrast leigatakse katkised oksad mahha, et terwed oksad sedda rohkem wilja kandwad. Joann. ew. 15, 2. Winamarjad on mitmesuggused, punnased, wa'ged, maggusad, happud. Kui winamarjo kuiwatasse, siis nimmetakse kuitwatud marjo rossiniks, mis kaupmehhed liinas müwad. Winast tehakse ka ädikat. 1460 winamarja seltsid on, sepärrast on ka jodaw wiin mitmesuggune.

Öllipu. Kaswab Kanaani ja Hommiko-maal, wägga illus pu ja saab wägga wannaks. Sepärrast (Laul 52, 10.) pannakse waggade ello öllipu sarnatses. Weelgi meie aial seiswad Jerusalemma liina ölli-mäe peäl monned wannad öllipuud, mis Kristusse aial jo seäl on olnud. Kui wanna öllipu põeb, siis leigatakse temma oksad ärra ja mets-öllipu oksad pögitakse wanna öllipu kanno peäle. Rom. 11, 17—24. Ölli prugitakse ammust aial, nisamma kui ka winapu wilja. Noa tuikenne tõi öllipu oksa. Öllipu marjad, mis tillofeste plomide sarnatsed, sötkutakse pea nisammoti, kui winapu marjo. Hommiko-Ma rahwas woidsid ennast saggedaste ölliga. Leinajad (2 Sam. 12, 20. 21. Daniel 10, 5.) jätsid ennast ölliga woidmatta. Nenda ka waesed. Miika 6, 15. 5 Mos. 28, 40. Kes woõraid wastowotsid, woidsid neid ölliga. Luk. 7, 46. Se woidminne on uhke ello täht. Amos 6, 6. Ölliga tähhendakse römo (Laul 23, 5.) ja feik, mis lahke armas ass'i on. Laul 133, 1. 2. Ue seädusse ramatus on tähhendud pühha Waimo armoanded. Ap. tegg. ram. 4, 27; 10, 38. 2 Kor. 1, 21. 1 Joann. 2, 20. 27. Apostlid teggid ölliga haigid terweks. Mark.

6, 13. Sak. 5, 14. Hommiko:Ma rahwas sõwad
õlli paljo enam, kui meie.

Wigipu ots.

pu annab 300 naela wigid. Pu saab wägga wan-
naks. Egiptusse:Ma wigipu on metswigipu, Sük-
mora nimmi, on wägga suur ja illus pu. Temma
willi on maggus, agga ei olle mitte ni wäggew ja
hea kui wigid. Enne kui küpsiks saab, leigatakse
noaga iggauhhe wigi sisse. Misuggune pu olli, mis
peäle Saffeus läks. Luf. 19, 4. Dnni liina liggi
(1 Mos. 41, 45.) Egiptusse:maal seisab weelgi üks
wannu metswigipu, 26 jalga lai, 9 jalga kõrge, kel
agga monned haljad oksad on. Tubba 1500 aasta ees
ütlesid rahwas, et selle pu al Jofey ja Maria Jესuse lap-
sega on puhkanud, kui pöggenesid Egiptusse:male. Pu on
wägga kerge ja süiski kõwwa, sepärrast kõlbab maia ehhi-
tamisiks. Seedripu üksi on temmast kallim. Jes. 9, 9.

Wigipu. Kas-
wab ka Hommiko:
maal. Sitsib falla-
jas, enne kui lehed
touswad. Lehtede-
ga ühtlase tulleb
willi. Matt. 24, 32.
Esfimesesed wigid
on keige parremad.
Jer. 24, 2. Df.
9, 10. Wigid, mis
liig küpsed, ei kõlba
süa ja on halwad,
sepärrast peab Sum-
mal Israeli rahwast
muist hea, muist
halwa wigide sar-
natseks. Jer. 24,
1—8. Wigid sü-
akse wärskelt, neid
kuiwatakse, neist teh-
akse ka kogid. Üks

Mandlipu on meie plomipu seltsist, agga willi on pähklade sarnane. Ditses wägga warra, sepärrast olli Iisraeli rahwa jures walwamisse ja hokeandmisse tähheks. Jerem. 1, 11. Seäl Jummal küsib: mis sa nääd? Prohwet wastab: mandlipu-keppi. Jummal selletab: minna ollen walwas omma sanna peäle. — Died seiswad paljad lehteta oksa küljes, sepärrast arwatakse wanna mehhe harwad juuksed palja Pea peäl Mandlipu öiede sarnatseks. Kogg. 12, 5.

Tatli-palmipu.

Tatli-palmipu, India-, Arabia-, Persia-, Siria-maal. Kaswab 150 jalga kõrgeks, ka kõrbes kaswab, kus weehallikad on. 2 Mos. 15, 27. Paul 4, 3. Keige pallawamal aial figgib keige paremate ja tgnab wilja. Willi kaswab ni kui winamarja kobarad, kaswab puust wälja seäl kus lehtede kroon allustab. Tatlid süatse torelt. Monned surrotawad neist ka wina ja Tatliwiin on wägga kibetud. Puust woetakse kewwade mahla jomaaiaks, ni kui meie kasedest. Se on Palmipu-wiin. Pühhade aial ollid palmipu-lehhed römotähheks. Joann. 12, 13. Jummal aujärje ees seiswad ärrawoitjad ka palmipu oksadega. Ilmut. 7, 9. Ka Kreka rahwal ollid need lehhed woimusse tähheks.

Tatli-palmipu, India-, Arabia-, Persia-, Siria-maal. Kaswab 150 jalga kõrgeks, ka kõrbes kaswab, kus weehallikad on. 2 Mos. 15, 27. Paul 4, 3. Keige pallawamal aial figgib keige paremate ja tgnab wilja. Willi kaswab ni kui winamarja kobarad, kaswab puust wälja seäl kus lehtede kroon allustab. Tatlid süatse torelt. Monned surrotawad neist ka

Lehked on wägga sured ja neist tehakse korwid, kinkad, tekkid, kottid, köied. Puust ehitakse honesid. Tatli wilja jahho antakse kamelidele, hoostele ja härjadele süa. Noortest lehtedest tehakse toit, ni kui meie kapstast.

Rokuspalmipu, sojal Aasia, Ahwrika ja Ameerika-Maal, 60 ehk

Rokuspalmipu.

80 jalga kõrge, oksad ei olle, sille kõrge pu, kelle otsast pitkad lehked ni kui kroon wäljastawatad. Lehkede kōhalt touseb ka willi. Pähklad on sured ni kui innimesse Pea. Pähkla sees on pehme terra ehk tuum, mis uiub walge pima sees. Ühhe ainsa Rokuspähkla piim kustutab ühhe innimesse janno. Kui küpses saab, siis piim kaddub, terra lähhab kōwaks. Puust til-

gub wiin, kui sisse leigatakse, agga ei maialt kui lehtede kroni kōhalt. Pähklast surrotakse ölli. Lehtede soned andwad kapsta sarnast roga. Sure lehhega kattetakse maiasid, temma peäle kirjotakse, ja keikipiddi on se pu rahwale kasuks.

Leiwapu kasvab Louna-merre saarte peäl ja soja Ameerika ja Australia-maal. Ni suur kui tamme ehk ninepu. Temma willi on ni suur kui melonid. Rahwas leikawad wilja katti ja kuiwatawad pallawa kiwwide peäl, siis ta on ni walge kui linnaasai, ja

on magguš, kõwwa, hea leib. Leitwapu kannab 9 kuud wilja. Kolm puud toitwad innimest ülle aasta. Korest tehakse ihhofattet. Puust ehitawad maia ja wennet.

Lehma: ehk pima: pu sojal Amerika-Maal kasvab kaljo peöl, lehhed on nähtjad ja sitted, jured on pakšud ja kõwvad. Agga te pu sisse hauko, siis jookseb temmast wägga hea ja magguš piim wälja, keige rohkem päwa toušmissse aial. Siis tullewad rahwas keigilt poolt suurte püttide ja pottidega sedda pima otsma. Pütti sees lähhäb piim kollaseks ja koor kogub temma peäl. Monned jowad seälsammas ärra, monned wiwad koddorahwale. Kül on immelikkud meie Summala teud!

Suhkur kasvab kui pilliroog, 6 ja 12 ja 20 jalga kõrge. Aasta ja kahhe kuga saab walmis. Paljawa Asia, Amerika ja Australia-Maal kasvab. Pilliroog on täis maggušat mahla. Mustad Morarahwas

Suhkro-pilliroog.

ehk Neegrid, kes Läne-India-maal orjaseisusses on, peawad suhkurt teggema. Tõ on raske. Kui pilliroog küps ja kollane, siis leikawad essite terrawa noaga üllemad otsad mahha, pärrast keik pillirogo jurest sadik. Teised tõmbawad lehhed mahha, kõitwad pilliroo wihto ja wiwad wanrıde peäl suhkrowcskilc. Lehetedega kattetakse musta rahwa urtsikuid. Haljad tai mede otsad antakse hoostele ja härjadele süa. Ka sead ja puddolokussed söwad neid ja sawad sest wägga raswaseks. Suhkro sees on suur toitmissse wäggi. Se pärrast on Summal suhkro,

mahla ka paljo mu taimede sisse pannud; puwilja, kartohwlide, kalide sisse. — Suhkroweskil surrutakse pilliroo presssi wahhel, funni maggusa mahla on wäljannud wiimse tilgani. Mahl jookseb renni, rennist sure katlasse. Ses kedetakse ja wöetakse wahti peält ärra. Siis pannakse teise katla sisse, kedetakse weel läbbi ja seggatakse lehhelisega, mis lubjaweest ja härjowerrest on tehtud. Se wöttab suhkro seest keif happo wälja. Siis wallatakse suhkro wadide sisse. Wadid on nenda tehtud, et allumenne weddel assi woib neist wäljajooksta allapandud riistade sisse. Allumenne weddel assi on sirop, mis härja werre läbbi pruun on. Sest tehakse kanget rummi-wina. Suhkur, mis wadide sisse jääb, nimmetakse Muskowadiks. Kui ta koggone kuiwaks sanud, siis sadetakse laewadega Güropa-Male. Meie suhkrowabrikide sees kedetakse ja selletakse suhkurt weel senni, kui diete walgeks saab.

Kaneli-pu. 2 Mos. 30, 23. Allumenne koor on se kanel, mis linna podides müakse. Pu on 15 künart kõrge ja liggi künart paks. Range hea hais on kore sees, ja wäggew maggo. Ilmut. r. 18, 13. on kanel kalli asjade seas nimmetud. Kaswab meie aial Asi-Ma Seiloni sare peäl.

Uloe-pu, must-punnane pu India-Maalt, mis wägga hea haiso annab. Sepärrast prugiti suitsetamise tarwis. Paul 45, 9. Ka linnaste riette sisse mähhiti hea haiso pärrast. Nikodemus tõi Jesusse furno-kehha jure. Joann. 19, 39. Sesamma on, mis 4 Mos. 24, 6. Wali puuks on nimmetud.

Mirri-pu on loormarja-pu seltstist Arabia-maalt. Sest tehti kallist ölli. 2 Mos. 30, 23. Keigekallim ölli, mis isse puust wäljajooksis. Üllemlaul 5, 5. 13. Kurjateggiattele, kedda tappeti, seggati mirri jomaaia sisse, sest mirri-ölli wähhendab wallotundmist, sest Pead teeb uimaseks. Mark. 15, 23. Jesussele pakkuti ristipu peäl. Agga temma ei wötnud, sest ta ei tahtnud mitte wallo wähhendada.

Loormarja:pu kaswab Wahhe:merre Made sees ja on 20 ehk 30 jalga kõrge. Lehhed on wäggewad. Marjad on rohhuks. Marjade ölliga woitakse nõdraid. Loormarja:kroniga ehhitati neid, kes sõas suurt woimust ollid wõtnud. 1 Kor. 9, 24—27.

Kasia. Esef. 27, 19. 2 Mos. 30, 24. Paul 45, 9. On loormarja:pu seltsist, kaswab Usia:Ma saarte peäl. Arabia:Ma kaupmehhed wisid selle pu koort Tirusse lüna ladale. Annab hea ölli.

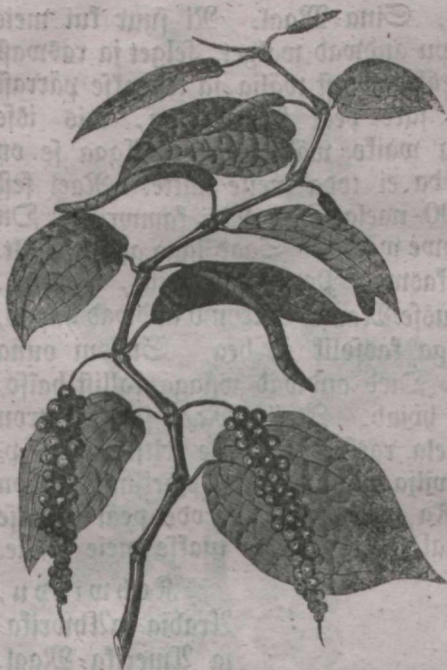
Ebni:pu. Esef. 27, 15. Must ja raske pu Ahwrika:Maalt. Sebda müdi ka Tirusse lünnas. Meie aial kaswab Krefa:Maal. Treialid ja tislariid prugitwad penikeseks tööks; ka seppid ja pibowarred Ebni:puust on sada.

Sahwran. Üll. laul 4, 14. On sibbolataim Hommiko:maalt. Soja Eüropa:Ma sees istutakse tedda ka. On hea wärwimiseks ja niisoleiwa sisse. Ta waigistab wallo. Sepärrast armastasid wannal aial Sahwrani ülli wägga. Ei woeta sest taimest muud middagi kui ühtainust seme:tolmo riistakest. Sepärrast on mitto tuhhat lilled tarwis ühhe naela Sahwrani peäle. Sest on ta wägga kallis.

Mardi:pu. Üll. laul 1, 12, 4, 13, 14. Suur annab kallist wäggewat haifo. Surest tehti ölli, mis ni kallis olli, et salw, misga Maria Onnisteggia jallad woidis; olli 300 tenari wäärt, se on 50 rubla hõbb. Mark. 14, 3. Joann. 19, 3, 5.

Traganti:taim, Libanoni:mäe peäl, ka Eüropa soja Made sees. On ohhakane taim, 2 ehk 3 jalga kõrge. Annab kallist waiko (1 Mos. 43, 11.), mis meega seggatud hea rohhi on kõhha wasto ja kui kõht lahti on. Sepärrast wannal aial pandi leiwa sisse. Meie aial prugitakse pessemisese ja wärwimisese tarwis.

Pippar kaswab pallawa Usia Made sees, õhuhusesse pilliroo wisil, agga tiffko warral ja kõrgema taimede warjo al. Pilliroog kannab 30 ehk 50 marja,

Pipre = pilliroog.

Seule on kibwt. Must pippar on kangem kui walge.

Indigo-taim. Sest tulleb kallis sinnine wärw, mis ka meie lünnades müakse. Kaswab Amerika ja Usia-Maal. Dkse leigatakse mahha, köidetakse wihko, pannakse pu-riistade sisse. Wet wallatakse peäle, siis foormatakse kiwwidega. Nenda seisab 3 ehk 4 päwa, kurni kohutab. Kui öige kohutamisse aeg, siis lastakse sinnist wet teiste riistade sisse ja ligutakse fenni kui sinnise wärwi tükkid pohja lähhawad. Siis lastakse wet jälle wälja jooksta. Wärwi pannakse pitka kitsa kotti sisse. Weddel assi tilgub läbbi, sinnine Indigo-wärw on walmis. Ugga aur, mis kohutamisse aial riista seest touseb, tappab mondagi selle tö jures. Mustad Mora ehk Neegri-rahwas peawad sedda tööd teggema. Nende ello ei peta mitte kalliks!

mis essite rohhilis-
sed, pärrast pun-
nased on, wimaks
mustad. Meie mus-
tad Pipreterrada on
need, mis ei olle
mitte küpsseks sanud;
walged on küpsseks
sanud, ja pärrast
pissut merre, wee
sisse pandud. Mer-
re = wessi wöttab
musta kore ärra.
Nored lehhed on
ka wäggewad. In-
nimesseid piddawad
neid suus, kui hing
haiseb ehk kui ham-
ba-lihha wiggane.
Pipre-terrada pan-
nakse ka roa sisse.
Drugitakse rohhuks.

Kamwri:pu, Sina:Maal. Ni suur kui meie nine:pu. Suur ja pu andwad walget, selget ja raswast waifo. Sedda kedetakse puust wälja ja tehakse pärrast selgeks. Sumatra sare peäl kaswab pu, mis isse ilma keetmata sedda waifo wäljaannab. Ugga se on wägga kallis ja sedda ei toda meile mitte. Nael sest kamwrist maksab 100 naela Sina:Ma kamwrist. Dn hea rohhi mitme töwwe wasto. Saad igga apteki peält.

Sitroni:pu kaswab Persia:, India:, Italia:, Hispania: ja Prantsusse:Maal. Sitronid andwad happo, mis innimesfel wägga kasfolit ja hea. Sitroni ouna forest tehakse ölli. Died andwad wägga kallist haiso, mis rided foie eest hoiab. Italia:Maal saab Sitron 5, monni ka 20 naela rasfeks. Selle seltsist on Apwelsini:pu, selle wilja nimmetakse Apwelsiniks ja on wägga hea süa. Ka meie liinna turrode peäl müakse sedda kewwadesel aial. Laewadega tuakse meie Male.

Kohwi:pu oks.

Kohwi:pu, Arabia: ja Ahwrika: ja Amerika:Maal. Seäl kaswab ni kõrgeks kui Baas: tane ouna:pu. Walged lilled, paksud lehhed. Marjad on essite haljad, pär: rast pruun: pun: nased. Ditseb ja kannab wilja aasta läbbi. Kaks ehk kolm: ford aastas woe: takse marjo mahha. Kuitatakse päwa käes. Siis müakse. Kämpsetud marja: dest tehakse jahho, jahhust kohwi: joki.

Tee-pu oks.

kastide sisse, et tuul liggi ei se. Sadetakse kaupmeestele.

Poomwilla-pu, kaks seltsi. Teine kaswab pöösa wisi, teine pu wisi. Mis pu wisi kaswab, on India-Maal, 15 ehk 18 jalga kõrge. Temma wil ei olle mitte ni pehme ja penikenne, kui selle wil, mis pöösa wisi kaswab. Sefinnane kaswab ja surred ühhe aastaga. On kaks ehk nelli jalga kõrge. Lehhed on wahtra-pu lehtede sarnatsed. Walge-kollased öied touswad lehhe-muffast, ni kui kellokessed. Kui küpsed, siis on ni sured kui ounad. Rende sees on walge wil. Kaswab Arabia-, Persia-, India-Maal. Tedda istutakse ka mu soja Made sees.

Seedri-pu kaswab Kanaani-Ma Libanoni mäe peäl, ka Urarati mäe peäl ja Ahwrika-Maal. Pühhas

Tee-pu, Si-na-Maalt, kaks teistkümme jalga kõrge, walge öiekesse järrele tulleb willi. Wiljast tewad ölli. Lehtë foggutakse kolmford aastas wägga sure holega. Sest lehhekeene on wägga örn. Esimenne leikus an-nab keige-parremad lehhed. Siin Maal juakse kolmandama leikusse lehtede wet. Kui lehhed on foggutud, siis kuiwutakse raudpannide peäl. Wimaks pannakse köwwa

Seedri-pu.

kirjas wägga ti-
detud pu. Keige-
kõrgem ja illusam
keige pude seas,
mis Kanaani-
Maal kaswasid.
Sepärrast tähhen-
dab pühha kirri
Seedri-puga keik,
mis suur ja kõrge.
Jes. 2, 13. Esek.
31, 3. 9. Sedda
pu nimmetakse
Jummala puuks
Laul 80, 11. Li-
banoni mäe peäl
on weel tänna-
pääw monned
Seedripu metsa-
kesed. Agga kül
on piisut asja
wanna metsa auu
wasto. Jes. 10,

19. Ühhes metsas on weel 600 ehk 800 puud. Nende seas on liggi 20, mis üteldakse Salomoni aiast ülle-
jänud ollewad. Nemmad ei olle mitte wägga kõrged,
agga 20 ehk 30 jalga laiad. Keige illusamad on, mis
kaks ehk kolm jalga paksud. Need on 100 jalga kõr-
ged. Käbbed ehk kassud on rohhilised, ümmargused
fui munna, sured fui mehhefässi, seiswad püsti oksade
peäl. Waik, mis pu forest ja kassudest wäljatilgub, on
wägga hea haisoga. Os. 14, 7. Pu on kollane,
punnaste joontega. Sepärrast, et ilma oksata on, köl-
bab tislariide tööks. Ei lähhä ka us mitte selle pu
kallale. Mollemad Jerusalemma linna templid, wanna,
1 Kunn. 6, 9., mis Salomon ehhitas, ja uus, Esra
3, 7., ollid Seedripuga ehhitud. Kuninga Daweti
hone, 2 Sam. 5, 11. 7, 2. ja Salomoni hone,

1 Kunn. 7, 2. 10, 17. olli Seedripuust ehhitud. Tirusse rahwal ollid laewade pelepund Seedripuud. Esek. 27, 5.

Ka muid puid ja taimesid olleks tarwis nimmetada, ka neid, mis meie Maal kasvavad. Agga olgo neist kül, mis siin üllespandud. Rohhud, lilled, wösfud ja puud on ni mitmesuggused, et neid ei woi lühhidelt nimmetada. — Agga kust on meie willi tulnud? — Kus on temma pärris-Ma? Meie willi on rohho-seltsist, agga kus temma pärris-Ma, sedda ei tea ükski. Ni paljo näme, et kaerad ja ruffid siggiwad ka pohja-Made sees, odrad armastawad suremat soja ja nissud on soja-Ma willi. Pühhas kirjäs polle muud leiba nimmetud, kui nisso- ja odra-leiba. Diete kõrge pohja-Made sees, kus allati talw, ei sö innimesed mitte muud leiba, kui sedda, mis laewadega seäna wiakse. Ruffidest ja odradest tehakse wina. Wiin woib monnikord heaks rohhuks olla. Agga kes römo temmast ootwad, leidwad hädda ja leinamist. Ta on römo-näitja, pörgotäitja. — Nissud näggi Warao ommas unne-näus 1 Mos. 41, 5. Israeli rahwas wisid nissud Tirusse linna. Esek. 27, 17. Rahwas küpsetasid ehk kuitatasid päid ja nenda söid. 3 Mos. 23, 14. Odraleikus on Kanaani-Maal peäle Paast-Maria päwa. Egiptusse-Maal rikkusid rahhed odraleikust enne Pasa-pühha (lihwötte). 2 Mos. 9, 31.

III. Ellaja - riik.

Ellajatte ello on üllem kui taimede ello, sest nende sees on hing, likuwad, seiswad, puhkawad, omma tahtmisse järrele. Neil on näggeminne, kuulminne, maitseminne, haistminne, tundminne, tewad heält, söwad suga, toido-wäggi lähhäb werre sisse ja werrega süd-dame sisse. Luud on ihho-toed ja üllespidajad. Remmad on isfased ja emmased ja on ka monned ilma sugguta emmad (messilaste töteggjad), monned on emmased üksi ja tewad ka suggu (monned konnatarbid).

Ellajaid jaetakse kahheks jauts: I. need, kel seljalu on, II. need, kel seljalu mitte ei olle.

Esimesest jauts on 1) immetajad, punnase, soja werrega, towad ellawad poiad ilmale ja immetawad neid. 2) linnud, punnase, soja werrega, towad munne, on sulledega ehitud. 3) kahhepaiksed, kes wees ja Ma peäl ellawad, punnase, külma werrega. 4) Kallad, kes wee sees ükspäinis ellawad, punnase, külma werrega, somustega, hingwad läbbi kibdo, ligutawad ennast oimade wäest, kandwad marjo.

Teisest jauts on 1) mitme jallaga ellajad (insektid). 2) ussid, ilma jallata. 3) pehmed ja karbiga ellajad. 4) taimellajad, mis pool-taimed on.

I. Hakkame allumestega. Kui wessi lombis ehk klasis kaua on seisnud, siis on filmaklasiga temma sees nähha tillokesed ellajad, kel immelik ja mitmesuggune teggomood, kes uiuwad, otsiwad, põlgwad, neelwad ärra teine teist. — Pisut üllemad lomad

on polipid. Ellawad merres. Neil on taimeteggomood, al on wars, mis saggedaste merrepohja peäl finni on kaswanud, warre peäl oksad, agga wars ellab ja on emma, oksad on poiad, keik tõmbawad

Polip. muid wee-ellajaid ennestepole ja neelwad neid ärra. Kui leikad mitmeks tükkiks, siis igga tük on isseellajas, mis ellab. Kui künad ümber, nago kotti, feestwiddist poolt wälja pole, siis jääb ka ellusse ja hakkab seddamaid jälle söma. Wanna isfa, poeg, poia-poeg en üks tük. Monnikord wottab poia-poeg wanna-isfa su eest toito ärra ja sööb isse. Agga sest ei olle wannal isfal ühtegi kahjo, sest mis poeg sööb, annab ka wannale joudo. Süggise tulleb temmast munna, siis surreb ja jääb kiwi-wisi wee sisse seisma. Merres on ärraarwamatta palju nisuggusid ellajaid. Monned lähhawad ütlematta wannaks, siis on kōwwad kui kiwi, agga teggomood, wars, oksad jäwad ifka. Reed on korallid. Korallid on walged ja punnased. Punnased on wägga kallid; neist tehakse perlisid ja

muid ehteasjo. Esel. 27, 16. — Polipi suggulane on kāsni, mis meie pobides müakse ja misga saksad omad lapsed pessewad. Pehme naht tahhab pehme nouu. Meie Ma-rahwas armastawad wihha, kui wihlewad. Pessemisē kāsni kaswab punnases merres, ka India, weel parreminne Kreka-Ma merres. Seält wotwad innimesed tedda merre pohjast wälja, kui watawad tedda tule kās ja müwad. Keigeparremad on need, kel penikesed haugud ja ei mitte paljo konna-karpisid sees. Haltwemad on suurte haugude ja paljo konna-karbikēstega. — Weel üllemad lomad on ussid. Neil ei olle seljalu, ei ka punnane werri, waid walge külmi sisekond. Tallad ei olle, agga mitme teggo-modoga tundmisē-karwad. Ihho on pehme, monnel paljas, monnel karwadega, monnel kõwwa kattega, nago konna-karp. Tombawad ennast kokko ehk sirruta-wad pitkaks. Se on nende kōndiminne. Monnel on filmad, monnel ei olle mitte, agga on ni õrn tundminne, et päwa walgustki ärratundwad. Hingamisē nou on monnel. Monnel ei olle mitte. Nisamma ka südda. Agga kõht ja perse on teifidel. Muist ellawad wees, muist Maal. Monned on ellajatte ehk innimeste ihho sees, jo enne surma, weel ennam pärrast surma. Monnikord on lammaste Peaio sees, siis lammas pörab ennast ifka siina pole, mis usside läbbi wiggasēks sanud. Rahwas ütlewad, et se wigga tulleb pörnast. Sea-marjad ehk läätsed ei olle ka muud middagi kui ussid. Monned sõwad lehhed, monnede toit ei olle weel teada. Towad ellawad poiad ilmale. Kandwad ka munne. Monned lähhawad mitmeks tükkiks, ja iggal tükkil omma ello. Monnede ihhust kaswawad poiad wälja nago ossad, pärrast kufuwad emmast ärra ja ellawad isse. Innimesel on neist mitmesuggune kasso. Muist süakse, muist andwad perlisid, ehk wärwi; muist prugitakse ehteks ehk rahhagi assemel. Monned ei te muud kui kahjo.

Pai-us (Bandwurm) on pitkusse polest usside üllem. Temma on innimeste, ellajatte, lindude ja

Räi-us.

wälja, siis olled woimust temma ülle sanud. Sanna-
jalla juur ja kaddunud tohtri Fählmanni rohhi wöttab
Pea wälja. Siis on innimesel jälle rahho.

Rönga-us sid. Neil on monnikord ennam kui
sadda röngast ihho peäl. Nende seast on wihma-us,
kes mulda ja penikesed taime-jured, ka lehhed sööb.
Dse romab wälja, siis kärner tappab tedda. Kandwad
marjad ja towad ka ellawad poiad ilmale. Süggise
tömbawad paio-pu lehtë omma haugude sisse, nenda
et teine lehhe-ots weel Ma peäl on nähha. Kui allu-
menne ots jo mäddaneb, siis söwad tedda ja tömba-
wad lehhe süggawamale Ma sisse. Kaned on ka sest
seltst. Neid on 14 seltst. Se, kedda apteki peält
ostetakse, on suur tohter. Kui ta omma tangidega
kinnihakkab, siis ei jätta mahha, enne kui täis on. Ei
tedda tohhi ka wäggise ärratömmata, muido jäwad
innemisse tangid hawa sisse ja tewad suurt wallo.
Kui sola ehk wina peälepanned, siis tulleb ärra ja
annab werd ka wälja. Paljo innimesed on nende
werre-himmo läbbi terweks sanud.

Pehmed ellajad, kes karbide sees ellawad
ja ihust nilbe wälja andwad. Nende seas on, kel
südda, werreriistad, Pea, silmadki on, ja neid, kel se
keit on ollematta, agga süiski tundwad päwa ja ö,
tundwad kui muud lomad liggi tullewad. Monned
on isfased ja emmased, monned on emmased üksi, agga

kallade sees ja
teeb suurt wae-
wa ja wallo.
Innimesse sees
on temma mon-
nikord nelli, mon-
nikord ka nelli-
kümwend jalga
pitt. Ei aita mid-
dagi, kui temma
tükkid ärralähkä-
wad. Uia Pead

tewad' siiski sugu. Surem jaggo ellawad merres, jões, järwes ehk tigris, agga merres on wägga sured. Esmimesed nende seas on konnakarbid, kes kahhe karbi wahhel ellawad. Somal ei olle mitte Pea egga filmad egga katsmisse sarwed, ei olle muud kui teises otsas haut, misga neelwad, teises otsas haut, kust roja wäljaandwad. Su al on kaks kida, kehha sees suur maks, selja al südda ja kaks kõrwa. Sest seltsist nimetame agga austrid. Nimmad on allomesse karbiga merrefaljo küljes kinni, pealmist ligutawad. Rikkas rahwas söwad neid ellawalt, tõmbawad suga kahhe karbi wahhelt ärra. Austrid tuakse ka Riija ja Peterburi linnadesse. Austri seltsist on perli-konnakarip.

Perli-konnakarip.

Selle ellaja higgi jääb konnakarbi hautude külge, lähhab kõrwaks ja saab perliks. Perlid on wägga kallid. Waene Mora mees leidis ühhe perli, mis suur olli ni kui tuitesse muuna, ja makseti selle eest 20,000 hõbbe rubla. Sepärrast on inimenne, kes Jummala riki tagganouab, kui kaupmees, kes kallid perlid otsis. Agga ta peab keit ärraandma selle ühhe kalli perli eest. Matt. 13, 46. Sest tarkus on kallim kui perlid. Dyp. sann. 3, 13. Keigeparremad perlid leitakse 40 ehk 50 jalga merre seest, ja nende püüdminne on ni raske, et inimessel, kes 10 minutit wee sees, werri tulleb ninnast ja suust wälja. Sepärrast perlide püüdjad ei sa mitte wannaks ja mitmed sawad ka suurte kallade läbbi merres ärrasõbud.

Ühhe karbiga konnakarp.

Ühhe karbiga pehmed el-
lajad. Neil on sissekond ja maks.
Pea sirrutavad ühhest haugust wälja.
Pea küljes on 2, 4 ja 6 katsmisses
sarwe. Neid woib ellajas ihho sisse
tömmata ja nende küljes on filmad.
Karbid on mitme teggomodoga ja
wägga illusad. Monnel on Pea
küljes kaks pehmet jalga, kellega omma ihho keige
maiaga ennese järrele tõmbab. Sest seltsist on pur-
puri konnakarp. Sel lomal on kottikesse sees pun-
nane sahwt ehk mahl, sellega panneb ommad munnad
senna kinni, kus peawad ollema. Se sahwt on pur-
puri wärw. Wõnikia rahwa karjus aias wannal aial
omma karja merre randa. Koer mängis purpuri kon-
nakarbidega. Hammustas neid katti. Su sai punna-
seks. Karjus mõtles sedda werd ollewad ja pühkis
willase rättiluga koera su puhtaks. Rättil sai punna-
seks. Punnane wärw läks iggapääw illusamas. Nenda
leiti kallist purpuri wärwi, mis wannal aial wägga
kalli hinna eest müdi. Esel. 27, 16. Kuningad ehhi-
tasid ennast purpuri mantliga. Dnisteggia aial mõist-
sid sedda wärwi jo oddawama hinna eest sada ja müa.
Lidia olli purpuri müja. Ap. tegg. ram. 16, 14.
Joann. 19, 2. Matt. 27, 28. Lut. 16, 19.

Sintkalla.

wärw, Sepia nimmi.

Silma karbita,
agga siiski sest
seltsist on Sint-
kalla. Hirmus
loom. Tagga on
otsekui õmblik
ehk lamba tõi,
kehha on kui kot,
Pea ja filmad
kui kassi filmad.
Temma tinditot-
tist tulleb must

Insektid on allama ellajatte sugu seas, mis linnud üllema seas. Surem jaggu on tiivadega. Palja filmaga võib näha, et ihho on kolmeks jaetud ja siiski üks. Neil on Pea, rind, taggomenne ihho, palju jallad, Pea sees mitmed katsumisese sarwed. Neil on immelik ellotarkus (messilassesed, õmblikud, sippelgad); tundwad tulleva ilma ärra; muutwad ennast nenda, et hopis ueks sawad ja teist teggomodo näitwad (Ussidest tullevad liblikud). Nimmad tewad suurt kahjo innimestele, agga on ka sureks kasuks. Walged sippelgad ehk Termitid Asia-Maal rikkuwad omma hammastega sured, kallid honed ärra, agga söwad ka metsast mädadanend puud ärra ja tewad nenda noorte pudele rumi kaswada. Rohhotirtsud söwad põllo wilja, agga söwad ka ohakatte jured. — Insektide seast on pornikad. Tiwade ülle on neil kõwwad katted, neil on filmad, sarwed, sömisese tangid, kuus jalga. Mitmed on wägga illusa ja mitmesugguse karwaga.

Poua-sittikas on nelli aastat paks, hal us. Ussi põlwes sööb rohho jured. Wiendamal aastal tulleb kui pornik maast wälja ja sööb pu-lehtä. Ellab Ma sees. Labbidaga tõstad tedda kewwade taimede kohhalt saggedaste maast ülles. Tappa tedda ärra, temmast ei olle ühtegi kasso, agga palju kahjo teeb.

Kuld-pornik.

Kuld-pornik. Ellab kui us monnigi suwwi sippelgatte unniko sees nago nende kaswolaps. Siis tulleb kui kuld-pornik wälja ja ellab roside sees, teeb neile suurt kahjo.

Surno-matja pornik. Kui surnud muttid ehk hired Ma peäl, siis tullevad surno-matjad, kandwad neid pehme Ma peäle ja matwad mulla sisse. Emma-kessed pannewad surno kehha sisse ommad munnad. Munnadest tullevad illusad firjud ussid, ussidest kuenäddala pärrast pornikud. — Tahho-ussidest tulleb

jahho-pornit. Tulle-us ehk põlleja-us hülgab Jani-päwa aial ja, paistab kui tullofenne, istub wõsfude al, lehkede peäl. Emmatenne ei hüilga.

Rohhotirts.

Rohotirtsub, kuejallaga. Taggomesed jalad on pitkad, nendega kargawad. Neil on nelli tiwa. Nemmad on roh-hilissed ehk prunid, ihho on hal ehk punnane. Soja Made sees sõwad rohho ehk wilja ni puhtaste

ärä, et ei olle muud midagi näha kui must Ma. Lendwad sures seltsis, ni et päwa pimmedaks tewad. 3 Mos. 11, 22. on kolm rohhotirtsube seltsi nimmetud (Solam, Argol, Ugab), mis Israeli rahwale lubba anti süa. Hommiko-Maal süakse neid weelgi igga-pääw. Neid kedetakse, küpsetakse, jahwatakse, ja siis tehakse neist leiba. Sola-weega kedetud on nende maggo nago wähhede maggo. Neid küpsetakse raswa sees ja süakse woio ja meega. Nälja aastal on rohhotirtsub waeste toit. Matt. 3, 4. Ristia Joannes olli waene, sepärrast sõi rohhotirtsub. Nelli kord muutwad omma teggumodo. Prohwet Joel 1, 4. nimmetab neid nelja nimmega, iggal muutmisse aial on isse nimmi. Süggise munnewad emmamesed, kewwade toustwad poiad munnadest. Siis olli nende nimmi Kasani-linnud. Päwa aial romawad möda maad põllo peäl, õhto koggutwad wõsfude ja aiade ümber. Ronnikord on neid ni rohkeste wälja peäl, et kolm ehk nelli jalga paksuste katwad maad. Siis olli nende nimmi "rohhotirtsub." Nahum 3, 17. Rahhe nähdala pärrast muutwad nahka ja sawad täit surust. Siis olli nende nimmi Seleti-linnud. Sel aial kaswawad neile ka tiwad. Kui tiwad sureks kaswanud, siis lendwad kõrgeste ülles, nimmi olli siis Afili-linnud. Sead sõwad neid sure himmoga. Hommiko tuul toob neid ülles. 2 Mos. 10, 13—19. Siis

lendwad ifka öhto pole. Kange öhto tuul peffis neid mahha. Se olli Jummalä kääsi, mis sedda teggi. Waenlaste söawäed pannasse rohhotirtsude sarnatsesk. Kohtomoist. 6, 5, 7, 12. Jerem 46, 23. Ka hobboste sarnatsesk. Jer. 51, 27. Ilmut. 9, 7.

Walge sippelgas, Termita. Ellab Usia ja Ahwrika-Maal sures seltsis. Nemmad on hirmsad rikkujad. Lendwad, söwad maiad ja maia riistad, rided, ramatudki ärra. Nende honed on sured, ni kui ahjud, sawwist tehtud, paljo kambridega. Nemmad on isasjed, emmasjed ja ei kummasiki suggust. Kunningas ja kunninga-emmand ellawad kesk hone sees, kahhes sures kambris. Seält ei lasta neid wälja. Teised towad neile wito. Kunninga emmand annab 80,000 munnakest. Innimesjed pannewad neid ka leitwa sisse ja söwad.

Messilassjed, parmud, waablassjed. Neil on nelli nahk-tiwa, kaks suurt ja nelli ehk wiis tillokest filmakest ja tagga on neil astel, mis sees kihwt on. Waablassjed ehhitawad maiad nago hallist penikessest pabberist; agga neid isse puust. Eggas maias on isjad, emmad ja neid, kes ei kummasiki suggust. Maene on kolmkord raskem kui mees, mees on kaksikord raskem kui se, kes ei kummasiki suggust. Maia sees on kaks hauko, teisest lähhawad wälja, teisest sisse. Surema maia sees on 16,000 toakest. Kolmkord aastas tewad suggu, ni rohkest, et ühhest maiast ühhel suwwek 48,000 waablast tullewad. Taltwel surewad. Monned emmakessjed, kellest suggu on lota, jäwad ellusse. Reed kandwad kewwade noort suggu wälja. 2 Mos. 23, 28. Drilassjed. 5 Mos. 7, 20. Jos. 24, 12. Monni selts teeb süggise müri sisse hauko; haugo seina ümber panneb tillokesjed ussikesjed, keskpaika panneb munna. Isse sureb. Kewwade touseb munnast noor waablane, sööb essite ussikesjed seina ümbert ärra. Süs lennab wälja.

Messilassjed. Ei olle paljo lomad, mis nenda tähhele pannemisse wäärt, kui messilassjed. Metsas

tewad maia õnes puus. Kui inimenne neid koggub, siis ellawad ka puus, mis inimeste läbbi walmistud. Ühes linno-perres on ifka liggi 20,000 tõteggijat, 800 ehk 1000 isfäst, üksainofenne emma, kes nende auus-
tud funningas. Tõteggjad ehhitawad wahha kerjed, kogguwad toito, kaswatawad noort suggu. Taggo-
messed jallad on õned ja karwadega ehhitud; senna
sisse kogguwad lillede tolmo. Kolm asja on, mis
lillede seest korjawad. Lillede maggusat laskuwad
kelega wälja ja neelwad alla. Koddo oksendawad sedda
wälja kerjede sisse, se on messi. Lillede tolmo pan-
newad taggomeste jallade sisse, se on nende ja noorte
messilaste toit. Leppa, paio, kasse ja mu pude pun-
gadest tõmbawad suga nätska ehk külgehakkaja märga
mahha, pannewad esfimeste ja kessmiste jalladega tag-
gomeste jallade sisse, kandwad koddo. Sellega täit-
wad keik wahhed ja haugud linnopu sees. Kui hired
ehk muud ellajad on pu sisse tükkinud, siis tapwad
neid ja mähhiwad selle külgehakkaja märja sisse, et
pahha hais ei touse surnud kehha seest. Wahha wal-
mistakse nende sissekonnas. Seält higgistawad sedda
wälja. Kui higgistawad, siis wotwad penikesi wahha
lehtä teine teise ihho peält mahha, kastwad neid ja
ehhitawad neist kerjed. Issased on suremad ja pakse-
mad, kui tõteggjad. Neil ei olle astel, ei olle ka mitte
korwikesed taggomeste jallade sees. Kui emmast jo-
uus suggu on lota, siis tõteggjad tapwad isfasiid ärra
ja wiskawad neid puust wälja. Nemma ei te tööd,
ei tohi ka mitte süa. Süggisest suwwe hakkatusfeni
ep olle isfasiid maias. Emma on keige perre wallit-

Messilaste emma.

seja. Kui ta surreb, enne kui
teine assemel, siis keik perre
leinab, jättab tööd mahha ja
lähhäb laiale ehk surreb. Em-
ma ei te muud tööd, kui et
munneb. On surem kui teised;
astel on, ka korwikesed taggo-
meste jallade sees. Tiwad on

lühikesed. Kui poiad sureb, siis emma lennab puust wälja. Senna, kus nore seltsi emma jääb, koggub teif noor selts. Wanna emma lähhab ärra, noor jääb. Kui on kolm, nelli emma, siis üks pu annab monni-
ford kolm, nelli perret. Kui kaks ehk kolm emma jäwad ühhe perrele, siis emmad söddiwad teine teisega, senni kui üks woimust saab. Se jääb siis emmaks. Kül immelikkult on nende kerjed tehtud, monned mee, monned toido, monned poegemisse tarwis. Emma panneb iggaühhe poegemisse kerje sisse ühhe munna. Sest tulleb monne päwa järrele us. Sedda toitwad teised. Us teeb ennesele isse muutmisse kattet. Siis pannakse temma kerje wahhaga finni. Kui kätte al noor messilanne walmis sanub, siis hammustab kätte katti ja tulleb wälja. Emmade tarwis on suremad kerjed, mis ka teistwisi ehhitud. Us, mis munnast tulleb, saab isse roaga toidetud. Sures perres on 30 ehk 40,000 messilast. Perre annab 25 ehk 30 naela met. Sest woib kaks jaggo ärrawötta, kolmas jääb neile talweks. Pühhas firjas tähhendakse messilaste läbbi suurt taggatusamist. 5 Mos. 1, 44. Ses. 7, 18. sest Hommiko-maal on nende astel paljo wallusam, kui meie Maal. Kanaani-maal on paljo met. 5 Mos. 6, 3. Wata ka Matt. 3, 4.

Sippelgas. Wata Salomoni öpp. sann. 6, 6—8. 30, 25. On ütlematta ussin ja wässimatta töteggia. Kui nende unnikut laiale aetakse ja monne sippelga taggomenne ots mahhaluakse, siis pool sippelgas wiib weel 7 ehk 8 munna warjule. Ka söddimisse peäle on sippelgas wägga tark ja wirt. Kui kaks unnikut wägga liggistikko, siis söddiwad hommikust öhtoni ja teisel hommikul hakkawad jälle, senni kui waenlasfed lähhawad kaugemale maia teggema. Unnikud on immelikkult tehtud kambride ja tedega. On isfad, emmad ja ei kummaski suggust. Süggise kaswatwad isfadele ja emmadele tiwad ja nemmad lendwad.

Ei olle tarwis parmud nimmetada; kärbsed, seäsed, luttikad, täied, kirbud, need on teif tutwad pinajad.

Keit armastawad ellajatte ja innimeste werd. Kirp on kül weikenne, agga ta kargab 200 kord kõrgeminne, kui ta isse suur on, sepärrast on pühhas kirjäs nõdrusse, agga ka ussinusse tähheks. 1 Sam. 24, 15. Kahheksa jallaga on õmblikutte mitmed seltsid. Neil on kuus silma, kaks suurt, kaks keskmiist, kaks tillokest. Dmmad wõrgud tewad enneste ellamisse maiaks, agga kärbeste ja seäste sureks kahjuks. Õmblikud on rööwliid. Kõhho al on 4 ehk 6 kõrgemat kohta, seält kedrawad omma wõrgo lõngad wälja. Jes. 59, 5. 6. Job 8, 14.

Korpion.

ja paljo-jallad. Sel on 60 ja 400 pari jalgo. Ellab mulla sees.

Korpion, 8 jallaga, 8 filmaga, kahhe sömisse tangiga, mis wähe käride sarnatsed. Kahheksa sõmega sabba, kelle otsas kihwt-astel. 3. Mut. 9, 3. Esek. 2, 6. Mitme jallaga on wähhed, wee kirbud, keldri-eesliid

Liblikud.

Liblikud on muist päwa-muist õ-liblikud. Kummal seltsil isse ussid, kust tullewad, ussidel isse karbikessed, kust liblikud wäljatullewad. Selle immelikko muutmisse pärrast liblik on ülestous, misse täht. Päwa-liblikud on wägga illusad. Sojal Naal on

monnel kámle furus. Kes woib need lendwad lilled keik luggeda! Dälibliffude seas on kassoliffud ja kahjo:teggjad. Kassoliffud on sidi:ussid. Kui tulleb aeg, et sidi:us ennast peab muutma, siis teeb ennesele peni:tessest sidilöngast, mis ta ommast ihhust wälja fedrab, omma honetest. Selle sees on ta kui furnud püsärgis, fenni kui liblik hauast touseb. Kolme näddala pärrast touseb ~~temma~~ liblik, annab 500 munna, kust jälle sidi:ussid tullewad. Agga need honed eht karbikesed ongi kassotojad. Sest neid pannakse pallawa wee sisse. Siis koortakse neist kallis sidi:löng mahha, mis monni:lord 500 künart pitt. Sest tehakse sidi:riet. 1300 aasta ees todi sidi:ussid Asia, Maalt Europa: Male. Müüd pidawad innimesed sojal Maal wägga paljo sidi:ussa isse hoonte sees. Toitwad neid isse pu lehtega, nago meie, külma Ma rahwas, lambid peame.

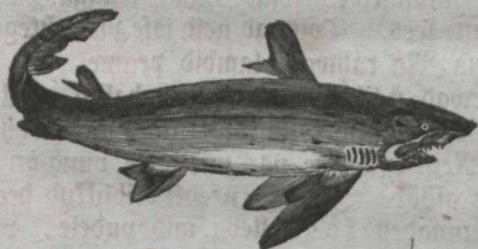
Kahjo:teggewad ö:libliffud on need hallid, tillo, kessed libliffud, mis süggise essimesse külma aial rohho:aias lendwad. Neist tulleb se us, mis meie ouna:pu ja marjade lehhed ärrasvöb. Ja egga needki ö:libliffud head ei olle, kelle munnadest koi tulleb, mis pudele, pu:wiljale, puforele, messipudele, pöllowiljale, riettele suurt kahjo teeb. Job 4, 19. 43, 28. 27, 18. Laul 39, 12. Zef. 50, 9. 51, 8. Matt. 6, 19. 20.

II. Ellajad, kel selja=lu. 1) Kallad.

Kalladel on punnane, külme werri, ei hinga mitte kopso, waid kikko läbbi, mis mollemal polel Pea tagga on. Suga tombawad wet. Siis pannewad kikko finni. Pärrast pannewad suud finni ja kikko läbbi aiawad wet jälle wälja. Agga wee sees on ka ello:tuul. Se lähhäb nende werre sisse. Nenda hingab kalla. Tem:mal on südda, nääb, kuleb; haistminne on temmal ka. Maggab wägga pissut, agga mitmed on, kes talwel nago unnes. Söüb tillemid kalso ja kärbsid. Sisse on innimestele heaks toiduks. Monned on, kel halb lihha, ja monned, kel kihwtki on. Nemmad on isfased ja emmased. Ilma arwamatta suur on nende munnade arro. Emmad pannewad kuddemisse aial munnad

liwa sisse, isfa kattab neid niistega. Siis sawad munnad ellawaks. Monni emma käib pirkad teeb nissuggusfed kohhad otšima, kus ta teab munnadel ja norel suggul head asset ollewad. Issad tullewad siis nendega ühhes. Kallad ei olle mitte paljo nimmetud pühhas kirjas. 1 Mos. 1, 21. Issse seltsi kallad ei olle miud nimmetud, kui wallaskalla. 4 Mos. 11, 5. Iweme, et Issraeli rahwas iggatsesid kalla järrele, mis Egip- tusse Maal rohkeste ollid sönud. Kallad, kel oimuksid ja somuksid ei olle, ollid Issraeli rahwale ärrakeeldud. 3 Mos. 11, 9. 10.

On kallad, kel krömsiad ehk pehmed luud on, ja on kallad, kel rogo on. Nende seltsist, kel krömsiad on, on:

Hai-kalla.

Hai-kalla; hirmus röwel, suur ja wägga sure suga. Suus on kuus ridda terrawaid ham- baid. Monnikord on hai-kalla sadda kord sadda naela raske. Laewade ümber näitwad

ennast saggedaste suurte merrede sees, sest neil on himmo ellawatte lomade järrel, kes laewa peäl on. Kui innimenne juhhub wette kuffuma, siis hai-kalla nelab tedda alla, ehk hammustab kät, jalga, Pea otsast ärra. Kui laewa seest lastakse surnud hobbust, innimesse kehha, wati merresse, hai-kalla nelab keit alla. Matro- sid pannewad monnikord laewa-ankro ümber lihha. Siis hai-kalla nelab terve ankro alla ja ankro-köiega tömmatakse tedda merrest wälja. Lihha on halb, rasw on hea. Hai-kallal on lai kurf, wallas-kallal on kitsas kurf, sepärrast arwatakse, et se kalla, kes prohwetit Zona allanelis, olli hai-kalla.

Haamri-kalla. Selle Pea on ni kui hamer warre küljes.

Raia-kalla (Roche). Raia, labba ihhoga, õhhuksesse sabbaga. Ihho ja sabba peäl on paljo terrawaid ohhakaid. Nende seltsist on wärriseja-kalla, soja Ma merres. Kui temmasse putud, siis temma ihhust touseb wäggi (elektro-wäggi, ni kui wälko-löminne), mis teeb, et so käed ja ihhogi on kui alwatud. Agga monnikord on ka alwatud innimenne terweks sanud, kes selle kallasse putus. Nende munnad on neljanukkalisjed, prunid.

Ühheksa silmaga kalla. Igga pole peäl kaela küljes seitse kikko-hauko. Seljalu ei olle paljo tunda. Talwel müakse tedda Tarto- ja mu linnades, süakse äbitaga.

Tuur-kalla on monnikord 9 künart pitk, tulleb merrest jöggede sisse, otsib ja sööb lõhhe kallo. Ihho on wienukkalinne. Lihha on wägga hea. Munnadest tehakse kawari, mis wennelased paljo müwad ja söwad.

Kallad, kel rogo ja somuksed. Koots-kärid, neil on wägga pehme lihha. Temma maksast tehakse ölli ehk raswa, mis meie aial wägga heaks rohhuks arwatakse, mitme haigusse, tifikusse, luwallo wasto, ka nõdra lastele antakse sisse.

Heringi-kalla ellab Atlanti, Pohja- ja Länemeres, ka Amerika merrede sees. Igga aasta kolm kord tulleb merre pohjast ülles, kewwade tullewad tillokessjed, suuwel sured, süggise kestmissjed. Subba 400 aastat pütakse heringid, ei lõppe siiski mitte ärra, sest üksainus emma annab 70,000 munna. Keigesurem püüf on Hollandi-Maal. Heringil, mis süggise kudewad, on weel munnad ja piim sees, sepärrast nimetakse tedda: täis-heringiks. Hering, mis kewwade üllestulleb, on tühhi-hering. Rodad on 500 ehk 600 sülda pitkad. Roda al on kiwwid, need tõmbawad nota alla, peäl on tühjad wadid, need peawad nota ülles, et ta merre pohja ei lähkä. Ohho lastakse note wälja. Siis pannakse laewade peäl laternidega tuld põllema. Heringid tullewad tuld waatma. Hom-

mito tömmatakse winniga nota laewa peäle. Kui püüf hea, siis saab ühhe forraga 140,000 heringid. Siis feif mehhed wotwad heringi sissekonda wälja, munna ja piim jääb. Solaga pannakse neid wadide sisse, häid isse wadi, halbi isse wadi sisse. Isse tähhega tähhendakse wadid, kus head, isse tähhega wadid, kus halwad heringid sees. Siis müakse.

Ni mitmesuggused, kui linnud taewa al, ni mitmesuggused on ka kallad merres ehk wees. Agga ei olle meil rumi, feif nimmetada. Sepärrast jättame neid nüüd mahha. Tänname Jummalat, kes neid innimesse kassuks on lonud, ja pallume wimaks meie ranna-rahwa kassuks, et noort suggu hoidwad ja lastwad neid jälle wette. Muido kaddub aega möda kalla-püüf ja ranna-rahwas jäwad waeaks.

2) Ellajad, mis wees ja Maal ellawad, ehk kahhepaiksed (Amphibien). Neil on südda, punnane, külm werri, hingawad kopsu läbbi, on somustega ehk libbeda nahhaga. Teggomood on monnel labba ja lai, monnel pitk ja pitka sabbaga. Silmad ei olle mitte wägga terrawad. Ni kui lindudel, on neil teine penikenne nahk, misga silmad katwad, kui wee sees ellawad. Monned näwad öse parreminne kui päwa aial, ni kui kärnane kon. Kuulmist on neil, agga wäljaspidi polle mitte kõrwad nähha. Haistminne on nõdder, muido nemmad ei woiks omma enneste pahha haifo ehk mudda haifo mitte kanda. Keled on tillo, kesed ja nilbega kaetud. Koga neelwad alla, ei pur-rele mitte hammastega katki. Nemmad on laisad, werri on külm. Kops on teistwisi, kui mu ellajattel. Woiwad hingamist mahhajätta ja tuult enneste sisse koguda, nenda et paljo aega ilma hingamatta ellawad. Ellawad wees, maal, öne kohtade sees, jões, soos, järwes. Tummelik asfi on, et liikmed, mis mahhalödüd, neil jälle kaswawad. Kummiga-kon ellab mitto päwagi, ka kui Pea otsast ärra on. Konnad ellawad ja kargawad, kui südda ihho seest on ärrawoetud.

Sisälikkul kaswab sabba jälle, salamandril kaswab film. Keif sawad wannaks. Sumetajad aiawad igga aasta uut karwa, linnud ued sulled, kahhepaiksed sawad uut nahka. Lowad munne. Kummiga-konna munne süakse. Konna munnadest tehakse plaastrid. Maude nahhast tehakse ehteasjo. Mitmel on kange kihwt.

Neid on kaks seltsi 1) kes nelja jalla peäl roma-
wad ja 2) kes ilma jallata romawad.

Kummiga-kon.

Essimesest seltsist on kummiga-kon. Sest on 30 seltsi. Ihho ümber on kum, mis ihho küljes finni; temmal on 4 jalga, sabba, ni kui sisälikkul, mao-pea. Pea-kohhal on kummi sees hauk, sest sirrutawad Pea ja essi-
messed jallad wälja, sabba

kohhal on hauk, sest sirrutawad sabba ja kaks taggo-
mest jalga wälja. Ka keif ihho tömbawad kummi sisse. Romawad pitkamissi. Monned on 7 ja 8 jalga pitkad, kolm ja nelli jalga laiad, 400 naela rasked. Hambad ei olle, agga wägga kõrwad louad. Dse pannewad munnad liwa haugude sisse. Sel aial wah-
hiwad innimesed neid. Püüdiwad selliti käända, sedda wisi saab neid kätte. Nende lihha on wägga hea süa. Kum annab silpati, kellest paljo ehteasjo tehakse. Agga ellajal on ka joudo kül. Monni on ni tuggew, et jouab 10 meest kanda ja nendega eddasi minna. Sadda-
kümme ja saddakaksikümme kahheksa aastat sawad wannaks. Monned kummiga-konnad polle suremad, kui kammel.

Konnad ilma kummita, nelja jallaga, taggo-
messed pitkemad kui essimesed. Monned kargawad, monned romawad. Kärnased konnad romawad, tewad öse omma tööd. Muud konnad päwa-aial. Heält tewad kahhe willi läbbi, mis neil suus. Kui poiad tewwade munnast wälja tullewad, siis on kui tillo-

kessed kallakesed. Rahhetša päwa pärrast paistab Pea. Kümne nädala pärrast on jallad nähha. Kui need on täis kaswanud, siis sabba langeb ärra. Esite söwad wee taimesid, pärrast insektid ja ussa. Wata 2 Mos. 8, 2. 14. Paul 78, 45. 105, 30. Keige rojusse ja häbbematta kombe täht. Ilmut. 16, 13. Meie kitust ei olle temmal tarwis, isse kidab ennast kewwade meie jöede ja sode sees.

Sisfalik. Sedda olleme teif näinud ja kui ussin temma on. Söüb paljo kahjolikkuid ussa. Agga kel messipuud, se hoidko ennast. Sisfalik söüb seäl sees, nago tudent suhkropaggari podis. Neid on suri

Krokodil.

ja tillokesfi. Suurte seas on Krokodil, Lewiatan. Selle sarnane ellajas on mitto kord pühhas kirjanimmetud. Igga kord, kui seäl

lendwast maust loeme, on Krokodil ja temma sarnane ellajas selle nimmega tähhendud, olgo kül et temmal tiwad ei olle. 2 Mos. 7, 9. Job 30, 29. Misamma ka kui „Pasiliskist“ ja temma munnadest on kirjotud. Ilmut. 12, 3. 17. 13, 2. 11. on lendawa mao nimmega uskmatta innimesed nimmetud, kes pühha risti koggodust taggakiusawad.

Krokodili leiti ehk nähti esite Egiptusse. Ma Nili jõest. Pea on pitk, su on hirmus suur ja lai, ja suus on 240 hammast. Silmad on wägga terrawad. Ihho peäl on paksud somussed, püssi kuul ei lähhä neist läbbi. Köhhonahk on pehme. Sabba on pitkem kui ihho. Ihho-karw on pruun ehk kollane. Ihho on 20 ja 25 jalga pitk, 5 jalga paks. Sookswad rutto, agga ei sa ennast mitte käända. Wees uiwad nenda, et Pea ja selg wee peäl wäljapaiswad. Emma toob

100 munna. Munna ei olle surem kui hanne munna. Sõwad kalso, lambaid, härgi, innimesi, ka kirwagi neelwad alla. Kolmekümne nelja aasta ees tappeti ühhe, ja temma kehha seest leiti poisi, naese ja kitse kehha, mis ta kahhe päwa ees olli alla neelnud. S aial rögib, päwa aial on wait. Wannal aial Egiptusse Ma pagganad arwasid tedda jummalatte hulka. Beel meiegi päwil petakse tedda Asia-Maal sure auu wäärt. Job 40, 25. 41, 5—26.

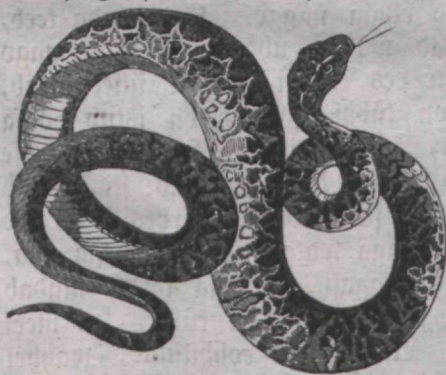

Kameleon.

Kameleon on ka sisalikko selfsist, ellab sojal Maal, on immelid ellajas pitka kõrge jalladega, mitmenukkalisse peaga, wägga suurte filmadega. Issse ei olle mitte pitkem kui üks ainokenne jalg, egga paksem kui kaks tolli. Sabba on pitk ja on temmal abiks, kui yude peäle ronni. Ellajas ei olle muud kui lu ja nahk, agga naggo lööts aiab ennast ülles ja annab ennesele pakso ellaja näggo. Kui nenda teeb, siis moistab ka jallad wägga uhkeste panna, nago innimenne, kes teiste ees ennast uhkeste üllesnäitab, agga fot ja südda on tühhi. Kameleon istub poösa sees, ka toa nukkas, kui on innimesse ello maiasse wasto woetud. Kui kärbsed liggi lendwad, siis pistab pitka kele rutto kui wälk suust wälja, kärbes jääb kele külge finni. Teise filmaga watab ülles, teisega alla, teisega eddasi, teisega taggasi. Omma karwa mudab iggakord kui ilm on soe, ja kui on külm, kui meel römus ehk kui kurb. Wahhel on rohhiline, wahhel kollane, wahhel walge, wahhel punnane. Ühhel päwal mudab mittokord omma karwa.

Teisest selfsist, kes ilma jallata romawad, on 1) maud. Pitka ihho küljes polle jalgo, ommeti jookse.

wad ja ronniwad wägga rutto; nemmad on külmad ja ommeti tullist wihha täis; on laisad ja ommeti wihhased; nahk paistab illosa näoga, agga seespidi on ta täis surmahaiso ja mäddanemist. Sallajast paigast fargawad wälja, noõlawad, neelwad omma saki ärra. Loukoer ja farro on lambad wihhase mao wasto arwates. Maddo ei purrele, waid nelab alla. Kui toit on fehha sees, siis mäddaneb ussinaste ärra. Sepärast maddude õhk haiseb hirmsaste. Mitmel on suus, filmade al, muhk, muhho sees kihwt. Kui hammustawad, siis kihwt lähhäb kahhe kõwwera ja õne hamba ehk asla sisse, mis su lae küljes on, seält jookseb kihwt häwa sisse. Monni selts annab munne, monni toob ellawad poiad ilmaie. Ihho on monnel somustega, monnel rõngastega, monnel farrusi nahhaga kaetud. Mitmed seltsid muutwad nahka igga aasta, ja norel nahhal on teine farw kui wannal. Innimesesl on hirm selle loma peäle wadates. Wanna wihhawaen on Edeni aias hakkanud, ei löppe mailma otsani. Ommeti keik maud ei olle mitte kahjoteggijad, egga kihwti-maud. Tähhelpannemisse wäärt on, et pagganad maddudele jummalikko auu üllesnäitwad, keige rohkem ühhe mao seltsile, mis Uhwrika- ja Usia-Maal ellab ja 40 jalga pitk on. Kihwti ei olle neil mitte. Agga

K u n n i n g a m a d d o .

sam maddo on latfujä maddo, ellab Amerika-Maal,

tapwad hirwed, härjad, innimesesl, ei hammusta neid mitte katki, waid murrawad lufon-did, kattawad sur-nud fehha omma rõggaga ja nelawad siis alla. Selle mao nimmi on kunnin-ga maddo ehk äb-bajummala maddo. — Keige hirm-

latsub sabbaga. Kurjad filmad hiilgawad kui tullised söed. Kui hammustab innimest, siis ta on filmapill walmis. Hirmsast haisust ja sabbalatsumisest tunnukse tedda ärra, kui liggi romab. Emma toob 70 poega. Innimenne ei saaks ni sure maddude ülle woimust, kui nemmad isse ei sööks teine teist. Ka monned sured so-linnud ja mets-sead söwad neid ärra. Talwel, kui maud haugude sees maggawad, siis innimesed tappa-wad neid. Latsuja mao õhk on nago noiawäggi. Kui näab linnokest pu peäl ja tahhab tedda süa, ehk muud tillokesed ellajad Ma peäl, siis puhhub omma õhhu nende peäle. Õhk tõmbab neid ifka liggemale mao jure. Wanna põrgo-mao õhk on keit innimeste suggu tõmbanud temma kurto. 1 Mos. 3. Kül olleksime huffas olnud iggaweste, kui Kristus polleks temma Pea rõhhunud. — Nästikud on ka wihhased maud. P. firri nimmetab mitmed maude seltsid. Amos 5, 19. Kogg. 10, 8. Jes. 30, 6. 59, 5. Job 20, 16. Ap. tegg. 28, 3—6. Paul 58, 5. 6. on sest kirjutud, et jubba wannal aial (ja ka meie aial weel) Egiptusse Ma pagganad õppetawad maud pilli heäle järrele tantfima. Tullised maud on 4 Mos. 21, 6. nimmetud. Sest rahwas, kes nende läbbi hammustud, tundsid tullist wallo. Prohw. Jes. 14, 29. 30, 6. rägib lendwast maust. (Wata krokodil). Woib ka olla, et sellepärrast neid nenda nimmetab, et wägga rutto romab ja ennast wägga kõrgeste üllkestöstab.

L i n n u d.

Linnul on faks jalga, faks tiwa, sülled ja nok. Zhho on lodud wenne teggomodoga, nago wenne leikab wet, nenda lind lendes leikab tuult. Reigefangemad sülled on tiwade ja sabba sees, tiwadega soudwad, sabba on tüür. Sülled on nago raswaga kaetud, nenda jooksib wihm ja wessi temmast mahha. Selja otsas on raswawil, sest wotwad nofkaga raswa wälja ja pannewad sülled peäle. Süggise kuiwawad wannad sülled ärra ja ued hakkawad kaswama. Siis lind

pöeb. — Wägga usfinaste ja wäsfimatta lendwad, ühhel päwal 800 ehk 900 wersta. Peäsofenne lennab ühhes tunnis 70 wersta. Sillofenne Pea on ferge, luud on ferged ja muist öned, tulega täidetud, ei mitte üddiga. Kael, nok, jallad on selle järrele lodud, kui iggaüks lind ennast toidab. Kõrwade assemel on haugud, fullede al. Monnel linnul on kõrwade kohhal kõrged fulled. Linnud näwad ja kuulwad wägga selgeste; maitsminne ja haistminne on nõdder. Mällestus on wägga hea. Lauljad peawad kuulnud wiisi rutto meles. Reisijad ei unnusta mitte wanna pessa kohta. Reist, kes inimeste liggi ellawad, on tähhele pannemist, tarkust ja kawwalustki tunda. — Immelik asfi on lindude reisi minne. Kui ilm lähhab külmaks, kui toidus ärralõppeb, siis lähhawad soja Male. Sse, kuwalgega kutswad isseheälega reisi jatte seltsi kokko. Kui tasfane tuul wasto on, siis on neil armsam lenda, pärris tuul aiab fulled ülles. Loe siin Jer. 8, 7. Linnud sõwad paljo. Kende toit on lihha, taimed ja lubbi. Munnakoor ongi lubjast. Monned sõwad ka liwa. Wannadus ei olle ühhesuggune, monned sawad 24, monned 100, 200 ja 300 aastat wannaks. Surem jaggo ellawad paris. Parirahwas aitwad teine teist pessa teggemisse ja toidootsimisse jures. Kannad ei ella paris; käggo panneb munnad woõra lindude pessa sisse. Pessa-teggeminne on mitmesuggune, monned tewad kõrge, monned maddala kohha peäle, monned Ma-haugude sisse; weelinnud tewad pessa wee liggi, pilliroo sisse, soo sisse. Monned tewad pessa ofskadest, õllest, heinast, monned sittast, samblest, willast. Ssasad towad, mis ehhitamisses tarwis on, emmad ehhitawad. Peäsofeste issad ehhitawad isse ka. Kui pessa walmis, siis pannewad munnad sisse, igga pääw munna, funni arro täis sanud. Monni selts loob ühhe ainsa munna, monni kaks, monni kolm, kaarnad 4, wink 5, peäsofe 6 ehk 8, tihhased 8 ehk 12, põldpü 12 ehk 20. Kanna loob 90 munna, ja rohkemgi, kui ifka ärrawottad.

Lindudest on mitmesuggune suur kasso. Monned sõwad raibet, monned ussa ja insektid, mis kahjo tewad. Hanned, partsid wiwad kallamarjad järwede ja tigide sisse, siis figgiwad kallad seal, kus enne ei olnud. Paljo umbrohho semet sõwad linnud ärra. Nende lihha, rasw, munnad, sulled on innimessele sureks kassuks. Peäleegi nende rõmoliik ello ja laul rõmustab innimesse süddant. Linnud tewad ka kahjo, agga kasso on surem, ja kahjo eest woib innimenne ennast hoida.

Arwatakse ennam kui wiüstuhhat lindude seltsi. Neid jaetakse seitsme peaseltsi. 1) kiskjad, 2) ronnijad, 3) kõndijad, 4) sarwitsejad, 5) jooksjad, 6) soolinnud, 7) uiujad.

1) Kiskjad. Teine selts kiskub päwa aial, teine selts ö aial. Esimesenne on kottkas, lindude kuningas. Job 39, 27—30. Jerem. 49, 16. Dpp. sanna 30, 17. 2 Mos. 19, 4. Matt. 24, 28. Esef. 17, 3. Ilka on pühhas kirjas sure jouo ja wäe, kõrge seisusse, Jummalala nuhtlusse täht. Laia tiwadega on kottkas

K o t t a s .

8 ja 10 jalga lai, 3 jalga on kõrge, 12 naela raske, emma on surem ja raskem kui isja. Temma saab 100 aastat wannaks. Temma ei jo wet, waid werd,

ei sõ hea melega raibet, waid wärsket lihha. Paris ellab surmani. Pessa teeb kõrge kaljude peäle. Ser. 49, 16. Ellab sojal Maal. Ükski lind polle süllede muutmisse aial ni haige, ükski ei olle ni illus kui kotkas, sepärrast on Paul 103, 5. ello uendamisse tähheks. 2 Mos. 19, 4. 5 Mos. 32, 11. on Summala wäggew holekandminne kotka wäe ja holega tähhendud, misga omma poiade eest murretseb. Kui noor on, siis on pruun, kui keskgane, siis on must, kui wanna, siis on kollane. Tallad on lühikesed, wäggewa küüntega, nok on paks ja üllem pool on mahapainunud. Üllem reie sülled on pittad ja nago püksid. Kunninglik teggomood kui istub, kõrge immelik lendmisse wiis. Lemma ei ella meie Maal.

Kes õ aial kiskwad, on õkullid. Neil on kassi-Pea, sured silmad ja kõrwad. Keel on nago lõhnutud. Päwa aial ja pimmeda õ aial nemmad ei nä ühtegi. Widdewikko aial näwad.

S - k u l.

Suus lendwad wälja saki otsma. Silmad hülgawad pimmedas. Kuulminne on wägga selge. Lendwad wägga waisel wisil. Sõwad jännessid, kannelikuid, nahk-hiresid, lindo. Keelwad sured tükkid alla. Sülled, karwad, luud ofsendawad wälja. Sedda wäljaofsendud asja nimmetakse nende willaks. Heäl on ullumisse wiisi. Pessa tewad kõrge tornide, wanna müride, õne pude sisse. Tillokessed linnud, kedda õ aial kiskwad, kiusawad neid päwa aial omma ford

jälle takka ja narrivad neid. 50 õkullide seltsi on tähele pandud. Keigesuremad on ni sured kui hanid, keigetillemad on ni kui kirriko-hakkid. Pühhas kirjas tähhendawad kurja waimo. Ilmut. 18, 2.

Kanna-kul.

■ Kanna-kul teeb
pessa kõrge pude peäl,
sööb nored kannad, lin-
nud, sissalikkud, konnad,
hired ja raibet. Ellab
keiges mailmas.

2) Teine lindude selts on ronnijad. Neil on
faks warwast, mis ees, faks, mis tagga seiswad. Nende
abbiga ronnivad ussinaste. Need, kel sured agga
kerged nofkad, on kawwalad ja ussinad. Sest seltsist
on Papagoi. Wägga illusa sülledega. Sest on 150
seltsi leitud. Ellab sojal Maal. Toas petakse neid
ka meie linnades. Moistwad jalladega toito subho

Papagoi.

panna, öhkawad, naer-
wad, aiwistawad, haifu-
tawad, kõhhiwad inni-
meste kombel. Wihkawad,
armastawad, on wahhel
lahked, wahhel kurjad.
Laia lihbase kelega. Sp-
piwad ka monned sannad
järrele ütlemä, kui kele-
kõidid on peästetud. Ühhel

herral olli papagoi. Kui habbemewotja Markus omma
tööd olli herra jures ärrateinud, siis papagoi hüdis:
Summalaga, meister Markus! Ühhel hommikul, enne
kui meister Markus tulli, juhtus kas seäna tuppä.
Ükski ei olnud toas, mu kui papagoi. Kas fargab
temma peäle, wöttab tedda subho, jooakse uksest wälja.
Meister Markus juhtus just sisse tullemä, kui kas
linnoga wälhapistis. Papagoi, ehk kül kassi suus,
tunneb meistrit, küssendab weel wimaks sure heäleaga:
Summalaga, meister Markus, Summalaga, meister

Markus! Meister tunneb kohhe temma hädda, wöttab keppi ja peästab söbra kasfi kurgust. Sojal Maal on monni lehemets neid wägga täis. On suri ja tillokesfi. On need, mis walged, on need, mis mitme illusa karwaga. Üks selts nende seast on tähhelepanemisse wäärt. Sest issa ja emma armastawad teine teist immelikkul wisil. Ei jätta millalgi teine teist mahha, mis teine nääb teist teggewad, teeb kohhe järrele. Kui teine surreb, siis teine ka ei ella ennam kaua.

Konnijatte hulka arwatakse rähna seltsid. Neil on pitk ussi sarnane keel, ronnijad jallad. Essimesed warbad on kokko kaswanud; ei armasta seltsis ellada, on kadedd, kartlikud ja kawwalad. Pitka nofkaga koppuatab rähn wasto puud. Kuleb, kas pu terve ehk önes. Kui önes ja ussid sees, siis raiub nofkaga pu sisse, seni kui ussa leiab. Siis on pitk penikenne keel otsekui wälk usside sees; ussid jäwad kele külge kinni. Must rähn on rohkem nähha, kui kirjo sulledega rähn. Sest seltsist on kaelakäändja. Ta kånab kaela ümber ja ümber, on ni suur kui leokenne. — Käggo on ka sest seltsist, on pea ni suur kui tuikenne. Sabba on 8 tolli pitk. Issakenne laulab, emmakenne krootsub.

K ä g g o.

Kui noor käggo katsub tiwad essimenne kord, siis tullewad keifsuggused linnud temma ümber kokko ja towad temmale toito. Noor herra ei tännagi, lennab omma teed.

Kahjo ta ei te, sööb paljo ussa. Munna panneb woõra pesa sisse. Immelik on, et linnud sure römoga käggo munna omma pesa sisse wasto wöttwad. Wiskawad omma enneste munnad pesast wälja, et käggo munnal rumi saab. Pärrest noor kassopveg saab ennam toito, kui omma laps.

3) Kolmas lindude selts on kõndijad. Kõndijal on kolm warwast ees, üks tagga. Kael on nenda lodud, et moistab ehk illufaste laulda, ehk kõwwaste heält tehha. Monni selts fiiski ei laula mitte.

Galind.

Galind on wägga illusa karwaga. Pea on haljas ja sinnine. Minna haugudest käib kollane joon silmade tahha; sabba on lühhikenne, selg sinnine, kõht punnane, kael walgepunnane. Temma ei olle surem kui warblanne. Talwel ellab nisugguse wee liggi, mis ei eata kinni, wahhib seal kallo ehk wee-kärbsid. Möda wet lennab wägga rutto. Pesitelleb ju talwel.

Kolibri.

Kolibri, mee-immeja, on keige tistem ja keige illusam lind Ma peäl. Teine selts on kõwwera nofkaga, teine öige nofkaga. Ippo ei olle surem, kui kolmas jaggo warblasfest; munnad on ni kui erned.

Temma on wägga peni-

kenne, ussin, mitme illusa karwaga lind. Mustad, tulised filmad, nof penikenne kui noöl. Sellega tõmbab lendes lilledest maggusat wälja, nago mesfilanne, isse lendew lillikenne. Pessa on ni suur kui suur pähkel, poomwillaga pehmeks wodiks tehtud. Linnokest lastakse liwa ja weega mahha. Ei olle maialt leida, kui öiete soja Made seest. Tarto linna sure koli lindude salis on neid nähha, agga istuwad noöla otsas, klasikappis, ei lenna, ei laula, on surnud, täis willo toppitud. Kui tahhad Summala immet nähha, mis tillokesse loma jures suur, minne waatma!

Kaarnad on tutwad kül. Sest seltsist on ka hakkid, harrakad, warresed. Need on keigest mailmast

Kaarn.

1 Kunn. 17, 4. Pagganad pannid kaarnatte ja mu lindude lendmist tähhele. Tundsid sest õnne ehk õnnetust. Agga Summala melest on hirmus, kes nenda teeb. Summal on meie nouandja, temma sanna on meie nou, ei mitte linnud, egga usfid, egga pilwed!

Paradisi lind.

leida, on kül wargad, agga tewad ka paljo head, kassiwad raibet Ma peält ärra, söwad hired ja kahjoteggewad usfid ja insektid. Pohja-Ma rahwas söwad nende lihha, nahhast õmblewad rided kofko. Tiwa fulledega firjotakse. Öppiwad ka monned sannad järrele üt- lema. Summal tuleb noorte kaarnatte kissendamist. L. 147, 9. Wata ka 1 Mosesse 8, 7. Prohweti Eliale töid toito.

Paradisi lind. Wägga illusa fulledega. Wägga illus sabba, mis pitkem kui lind isse. Pea ja kael on kollane. Al pool on kael rohhiinne, iho on pruun, ülle ihho hülgab. Ellab Ahwrika : Maal. Tedda nimmetakse ka kuningas : ehk Summala-linnuks.

Räästad on kollased, mustad. Kollaste selts on julged, riakad; pessa on kauniste tehtud, poob kahhe oksa wahhel, nago kahhe sangaga padda. Kõwwa kõidikuttega on oksade küljes. Kõidikutte otsad lähhäwad

R ä ä s t a s.

peša seinade sisse. Seinad on wäljaspidi pu-korest, willast, öllest ja rohust tehtud, seespidi pehme rohoga, karwadega, samblega ehitud. Toob nelli, wiis musta tähhega munna. Mustad räästad on pea iggast fohhast leida, on römoliikud, ussinad, kerged linnud. Armaštawad seltsi, aiawad paljo jutto. Söwad paljo kahjoliikuid usša. Süggise lähhäwad sures seltsis soja Male.

Röndijatte seltsist on ka lauljad linnud. Nende seltsist on leokenne. Monned ellawad pude, monned põllo, heina-Ma, mäggede peäl, metsas. Söwad semeterrad. Römoliik laulja fewwade. Lewikesed ehk

L e o k e n n e.

talwekusfed, lauloräästad, winkid, warblasfed ja mitmed muud seltsid laulwad ja kissendawad metsas igga suwwe, muist Jani päwast sadik, muist talweni ilma wässiwatta. Römustawad ka furwagi innimesse süddant. Nende seltsist on

kollane kanari-lind, kes kanari saarte peäl koddo, ja kedda meie Maal toas petakse illusa laulo heäle pärrast. Öppiwad ka innimeste ja teiste lindude laulowisid. On puhtad linnud. Söwad kannepi ja linnasemet, ka sallatid, ounatükkid, suhkurt.

Öpiti ehk sissak on hal, illota lind, agga üllem laulja. Sissakenne laulab, emma ei laula mitte. Armaštawad pakšud metsad, tomikud, järwed ehk tigid. Zookšwa wee jures nemmad ei ella mitte ni rohkeste, kui seišwa wee jures. Südda sullab sees, kui öse fuled nende laulo.

Peäsokenne on ka röndijatte seast. Meie armas suwwetaja!

4) Neljas feltis on sawwitsejad. Neil on lühikesed jallad, misga toito maast wäljasawwitsewad; nok on nõdder, üllemas otsas lihase nahaga kaetud.

Tuikesed. Neid on 71 felti. Pühhas kirjas on sagedaste nimmetud. Laul 55, 7. Kui Summal Iisraeli rahwast jälle koggub tootud Ma sisse, siis nende tulleminne peab ollema kui tuikeste lendminne, kui omma pesa jure lendwad. Jes. 60, 8. Ni ussin ja ni sure passio pilwe kombel. Nende healest rägitakse Jes. 38, 14. Nende lahkest filmist Üll. laul 1, 15. Monnikord tuike lasseb ennast awwatada woõra Ma sisse. Os. 7, 11. Sepärrast tahhab Issand, et temma jüngrid peawad ollema waggurad kui tuikesed, agga ka targad kui maud.

Turteltuik.

— Kui öiete hõlega neid petakse, siis pesetellewad 8 kord aastas. — Turteltuik on tillem kui maiatuik, pruun-punnaste fulledega, lihakarwase rinnaga, musta rõngaga kaela ümber. Meie maal ei olle.

Ellab sojal Maal. Saksa-Maal tulleb kewwade, läh-häb süggise.

Kanna ellab India-Ma metsades, paris. Agga neid on üle mailma widud. Meie maiades ta ei ella mitte paris. Wanna seadusse ramatus polle neist rägitud. Agga ues seaduses on monnigi kõrd kulle laulust kirjotud, ka kanna emma armastusest poiade wasto. Kui 10 kuud ehk aasta wanna, hakkab munnema. Kui jättad munnad alla, siis loob 15 tükki ja hakkab handuma. Kui wottad ärra, siis panneb ifka peäle, monni kanna 100 munna aastas, ja weelgi rohkem. Sojal Maal ja rohke toidoga on wirgem munnad andma. Hõia külma eest, anna puhast asset, wärsket wet ja liwa, siis siggib. Wieteistkümnne kannelle anna kulle. Kanna jägo 4, kuf 3 aastat. Siis tappa, kaswata uut felti. Egiptuses ja Hina-Ma

rahwas hauduwad kanna munne tuhhande kaupa ahjo sees, mis selle tarwis ehitud. Müwad nored kannad sure kassoga. Meie külma Ma sees ei sa mitte nenda teha. — Kuffed on riakad, sepärrast kaswatakse neid Inglis-Maal söddimisse peäle. Kui walmis öppetud, siis suur rahwahulk tulleb kofko. Waatwad sure lustiga kuffedes södda.

Pöld-pü pesitelleb põllo waude sees. Talwel tulleb innimeste maiade liggi, kui toito otsib. Urmas-
tab einnam jooksta kui lenda.

Pöld-pü.

Lihha on wägga hea. Sepärrast aeti tedda jo wannal aial tagga. Hommiko-Ma rahwas aiawad neid ni kaua, kuni ärrawässinud lindo keppidega tapwad. Sepärrast kaebab funningas Lawet 1

Sam. 26, 20., et funningas tedda tagga aiab nago ühhe pü.

Wuttidest polle miud tarwis nimmetada, kui et 4 Mos. 11, 31. ei olle mitte böldud, et wuttid ollid

W u t.

kaks künart pakstufe Ma peäl, waid et nemmad tullid ja lendsid ni mad-dalaste, et ei olnud ennam Maad nende ja Ma wah-hel, kui kahhe küünra wah-het. Siis said Israeli rahwas neid kergeste kätte.

Hommiko-Maal weelgi reisijad linnud, kui tulleswad ülle merre ja on pitkast teest wässinud, lendwad ni maddalaste, et innimesed neid kättega kinniwötwad.

Metsissed, tedred, lanepüüd, perlikannad, uhke sabbaga wau, wihtane kalkun, mis ka meie moisade paigas petakse, on keik sawwitsejatte seltsist.

5) Jooksjad. Nende seas on keige kuulsam suris-pea-kul. Ta on keige surem lindude seas, kahheksa

jalga pakk, kahheksa ja kümme jalga kõrge, kolmsada naela raske. Pea ja nokk on hanepea ja nokka sarnatsed. Säred ni kui mehhe säred. Pea, kael on ilma sulgeta, lihha-punnane. M-lumenne kael ja ihho on kerge willa-sarnaste sulledega kaetud. Mu ihho peäl on sured walged ja mustad sulled. Eiwad on lühikesed, ei kõlba lendmiseks. Ei wade ja sabba walged, pikkad sulled

S u r i s p e a - k u l .

on wägga illusad ja suurtsuggu naeste rahwas wotwad neid peachteks. Lind ellab Asia- ja Ahwrika- Ma suurte, pallawa kõrbede sees. On kartlik lind, ussinam jooksuma kui keige kergem hobbone. Talla sees on temmal wägga suur joud. Ühhe lõgiga kiskub innimesse kõhho lõhki. Ei sõ muud kui taimed. Munna on suur kui lapse Pea, kalub 2 ehk 3 naela. Emma panneb 10 ehk 12 munna liwa haugo sisse, haudub 6 aial. Päwa aial haudub päwapallawas. Munna koor on ni kõwwa, et jogi riisto neist tehakse. Temmal on agga kaks warwast. Teine suur, teine tillem. Nahkast tehakse nahka. Ahwrika- Maal õppib ka mu puddo-kojudestega innimeste maia ümber ellama. Kui poiad on wälja tulnud, siis issa wiib neid wälja, emma ei holi poiadest mitte. Sepärrast Job 39, 13—17. Nuttol. 4, 3. on ööldud, et Kenani ja Sa nilind on kõwwa omma poiade wasto, nago ei olleks need mitte temma ommad; se ongi surispea-kul.

6) Soolinnud. Neil on kõrged jallad, pikk kael,

mitmel ka pitk nok. Warbade wahhel on uiumisise nahk. Emmad on tillemad kui isfad. Eihha ja munna on hea toiduks. Kasfolikkud linnud, sest sõwad palju maddusid ärra.

Wlamingo.

Wlamingo. Wägga illus lind, nok on pitkem kui Pea, nokka ots on must, üllem pool on punnane. Nore wlamingo sülled on essi-mesises aastas hallid, teises walged ja rosi-punnased. Nokka otsast warbadeft sadik on 6 jalga pitk. Uhwrika ja sojal Amerika-Maal ellab sola-wee liggi. Söüb kallad, kalla-marjad, wee-insektid, ussid, konnakarbid. Pessa on paar künart ehk rohkeingi kõrge. Kui emma hau-

dub, siis istub ratsa pessa peäl.

Kurg. Pea on hal ja tagga punnane ja sülletä. On reisija lind. Ser. 8, 7. Hirmsa heäleaga, mis kaugelt kulukse. Söüb mitmesuggused semed, insektid, konnad, ussid, rohhud. Soob kangeste. Te peäl on lahke, kui pessitelleb, on riakas.

Tonekurg on walge, tiwa-sülled on mustad, nok ja jallad on punnased. Könnib kui suurtsuggu loom, ni uhkeste, lennab wägga kennaste. Kui maggab,

siis tõmbab hanne wiisi ühhe jalla ülles, jääb teise jalla peäl püsti seisma. Saggedaste puhhastab ennast. Nokkaga kõrristab. Söüb konnad, sissalikkud, muttid, hired, kallad, wähhed, ritikud, ussid. Pessa panneb fattuste peäle. Saksa-Ma tallopoiad ootwad tedda igga aasta römoga. Pannewad temmale ratta walmiss fattuse peäle. Ratta peäle teeb pessa. Meie aial näitab ennast ka meie Maal. Meie rahwas tewad wägga rum-

Tonekurg.

malaste, ja pattogi, kui rahholikko ja kasfolikko linno mahhalastwad ehk ärraaiawad.

Nej ehk kurwits, Ibisse lind, rukkirääk on sest seltsist. Rukki rääk ellab sode sees, heina-Ma peäl ja põllo peäl, seäl kus wuttid on. Laiß lind. Ei lenna. Pitka jalladega jookseb usfinaste. Sse hommikuni kispandab: krääks, krääks.

Ibis olli pühhaks petud Egiptusse rahwa jures, sest kui Nili jõggi igga aasta omma wodi sisse olli taggasi läinud ja Ma peäle paljo ussa ja mad: dused olli järrele jätnud, siis Ibis söi neid ärra.

I b i s.

7) Uujad. Pelikan ehk puggo-hanni. Keigesu- rem lind sest seltsist. Pea on filmade ümber sulleta. Nahk on lihakarwane. Tuggewad jallad on hallid ehk punnased. Lind on kuus ehk seitse jalga pitk, 12 jalga lai keige tiwadega, 18 ehk 20 naela raske. Nof on 17 tolli pitk. Nokka küljes on kot, mis 20 naela wet sisse wottab. Sedda panneb täis toito, södab poiad seält. Röhhiseb kui emmis. Lennab kõr- geste ülles. Maggab paljo. Sööb paljo kalso. Nahka pargitakse. Sulled kõlbawad padjade sisse, ni kui han- nede sulled. Nokka-kottist tehakse kufrud, mütsid. — Immelik lind sest seltsist on wregatti lind ehk söa- laew. Ei olle jurem kui kanna, agga tiwadega on 14 jalga lai. Sulled sinnised, mustad, nof punnane, sabba on kahwli wisi ni kui peäsokeste sabba. Lennab

300 pennifoormat ülle merre, ei wässi mitte ärra. Kui fange tuul ja marro, siis touseb kõrgeste ülles. Üllewelt näeb kallad, lasseb ennast nago wälk wette nende peäle. Ahwrika- ja Australia-Ma merre peält leitakse tedda. 3. Kos. 11, 19. on se lind tüker nimmetud.

Partsid. Nende seltsist on luiged. Illusad linnud, wägga waiksed. We peäl on julged, Ma peäl nõbrad. Reisiwad linnud.

L u i g e d.

Persejallad on need linnud, kel jallad perse kohhal ja kel lühikesed tiwad. Eiderhanni on põhja-Ma rahwale suureks abbits. Ta on kaks jalga kolm tolli pikk. Tiwadega kolm jalga kahheksa tolli lai. Kos on ümmargune. Musta ja walge sülledega. Sõwad kallad ja konnakarbid. Lähhawad 10 sülda wee alla konnakarpisid otsma. Kõrge kaljude peäl tewad pessa, merre liggi, kus sammalt on. Pessa sisse panneb penikesed sülled, mis rinna peält ärrakisub. Rahwas otsiwad waewalissel wisil pessadest sülled wälja. Wiis naela sulge on ühhe wodi sisse tarwis. Agga nael maksab kolm ja nelli rubla hõbbemat.

S m m e t a j a d.

Need on ihho polest keige üllemad lomad Ma peäl. Wiis peaseltsi tunnukse ärra nende seast. 1) kel käed on; 2) kel jallad on tiwadega kofkofaswanud; 3) kel löhhutud warbad; 4) kel kabjad; 5) kel uiujad jallad ja oimad.

1) Smmetajad nelja käega on perdikkud. Ei olle ükski ellajas ihho polest ni innimesse sarnane, kui perdif. Ta on ka tark, teeb pea järrele, mis nääb innimest teggewad. Agga temmal ei olle innimesse moistust, waimo egga feelt. Küssendab ehk rögib. Pölwed on ifka pissut ette pole painutud, ka kui püsti seisab. Käed on wägga pitkad. Monned on ni sured kui täis mees, monned tilloksesed kui orrawad. Monnel on sabba, monnel ei olle mitte. Perdif on maijas, kawwal, kimalust ja kurjust täis. Salomoni laewad töid neid Egiptusse, Maalt Kanaani, Wale. 1 Kunn. 10, 22. on merre kassid nimmetud, agga Ebreafele sanna tähhendab perdikkud. 2 Mar. 9, 21. Drangutang, se on: metsinnimenne. Käib püsti,

Drangutang.

on suur kui innimenne. Wägga sure jouoga. Meest wiskab mahha nago last. Smmeti ei olle mitte kurri. Tenib innimest. Ahwrika: Maal kannab wet, küttab petsahjo; küpsetab prati, öppib klasist joma, pudde: list forki wäljatombama, ennast joobnuks joma, hambad puhastama, ennesele wodi üllesteggema, tolmo pühkma, innimessele kät andma, innimestega kõn-

dima, laua äre mahhaistuma, kohwi joma, suhkro tassi sisse pannema. — Ellab soja Usia, Ma saarte peäl. — Pawian, lühikesse sabbaga, käib nelja

Käe peäl. Käe sees on suur joud. Kui keppi hoiab finni, siis kaks meest ei sa sedda temma käest ärrawötta. Pitka pallega, süggawa filmadega. Ta on hirmus nähha. On ka kurri ellajas. Ahwrika ja Asia pallawa Made sees on temma pärris Ma. Rikub sures seltsis põllud ja aiad. Merrekassid käiwad nelja jalla peäl. Neil on pitk sabba. Tassase wisiga ellajas. Merrekassiks nimmetati sepärrast, et ülle merd neid todi. Ellawad louna-Amerika-Maal. — Koera-Pea. Su on koera su sarnaje. Sest seltsist on need, kedda kaugele wiakse ja innimestele rahha pärrast näidetekse. Kargawad, tantsiwad ja näitwad tuhhat nalja. Wägga usfinad ellajad. Konniwad pudest ülles, kargawad nago orrawad ühhest puokst teise puoksa peäle. Sepärrast ei sa neid mitte ilma kawwalusseta kätte. Kes neid püüdwad, lähkawad metsa, kus neid on, tõmbawad sapad jallust ärra, pannewad jälle jalga, ni et perdikud näwad. Siis pannewad mitto pari sapad senna seisma, mis seespidi piggi ehk törwaga törwatud. Isse lähkawad ärra. Kui mehhed ärralainud, siis tullewad Koera-Pead, pannewad piggisapad jalga, ni kui näggid innimesed teggewad. Jallad jäwad piggi külge finni, perdik on wangis.

2) Immetajad, kes lendwad. Nahkhired. Neil on esimeste jallade küljes pitkad sõrmed, kelle wahhel nahk on, misga lendwad. Tiwad on teistwisi, kui lindude tiwad. On penikenne, kahhekorralinne nahk, mis jallade küljes finni. Sabba on neil türiks. Ei ühhelgi immetajal polle

Nahkhir.

ni täielikkud hambad, kui nahkhirel. Nissad ei olle taggomeste, waid esimeste jallade wahhel. Nenda on perdikkul, nahkhirel ja elewantil. S aial lendwad. Kaks jaggo ommast elloaiast maggawad. Tiwad on neil raswased. Wessi ei hakka mitte külge. Kui on mahhakukkunud, siis touwad waewalt, sepärrast hoidwad ennast kättega seina küljes kinni, kui tahtwad puhkada. Armastawad soja ilma ja sojad Maad. Sõwad õliblikkuid ja insektid. Prohw. Jes. 2, 20. nimmetab neid. Nende seltsist on ninnatiw ehk werretõmbaja ehk wampir. Sel on ninna peäl tiwas. Armastab werd. Kui ellajad ehk innimesesed soal Maal maggawad, siis lennab peäle, tõmbab werd ja teeb tiwadega jahheda tule, nenda et sa ei tunnegi, et werd sinnust tõmmatakse. Hommiko olled uimane ja nõdder. Neist on teine selts tillokenne kui orraw, teine on kuus jalga lai. Hammustawad soonte sisse. Sookswad ka möda Maad nago hired. Külmal Maal nemmad ei ella.

3) Immetajad, kel lõhhutud warbad. Neid on mitto seltsi: a) närriad, b) laisad, c) kowwa nahhaga, d) kiskjad.

a) Närriatte seltsist on orraw, tillokenne, rõmolik kargaja ja ronnija, pitka sabbaga. Silmad on sured ja selged, kõrwad seiswad püsti, kael on lühhikenne, warbad terrawa küüntega. Monned on punnased,

O r r a w.

monned mustad, monned walged. Uiuwad ka pu laasto peäl ülle via. Pähkled, puwilja semed, kääbed on nende toit. Tawad kahjo kül. Kuusteistkümmed hammas on suus. Keel on pitk ja libbe. Nende lihha on hea süa. Karwadest tehakse pinslid. Sibberi ka meie Maal lähhawad talwel halliks. Sibberi Maal on neid wägga paljo. Nende nahhast tehakse kassukaid. Monni küttimees

lasses aastas tuhhat tüffi mahha. Nägginne, kuulminne, tundminne on terrane küü. Pahha ilma ja marro kulutawad ette wiilistades ja lassudes. Sibberimaal on üks selts orrawaid, kes lendwad nago nahkhiired. Agga ei lenna mitte ülles. Tiwad on agga abbiks, kui allama paika kargawad.

M u t t.

Hired 3 Mos. 11, 29. Jes. 66, 17. Sest seltsist on ka sured rottid. Nuttikenne. Sel on 30 hammasi suus. Haišminne ja kuulminne on temmal wägga terrane. Hommikolouna, õhto-aial aiab mulda ülles. Söüb wihma-üssa ja muud kahjoteggewaid üssa. Selle polest on kassuks. Agga et maad rikkub, sepärrast on kahjuks. 3 Mos. 11, 29. rojane ellajas. Arabia rahwas söwad temma lihha.

J ä n n e s.

Jännesest ei olle tarwis kirjutada. Isse jookseb meie filmade ees. Kargaja jännes ehk Zerboa ei olle paljo surem kui rot. Essimessed jallad on lühhikesed, taggomesed wägga kõrged. Sabba on pikk, karruse otsega. Kui tedda aiad, siis kargab 8 jalga ühe kõrraga. Õhto tulleb haugust wälja. Söüb wilja, rohhto, jured. Tatarlased ja Kalmuki rahwas söwad temma lihha.

Kannelike on ka jänneste seltsist; armastab mäggiš Maad, senna siisse teeb ommad haugud. Kübaratte ja rieteggemisfeks on nende karmwad head.

K a n n e l i k e.

Merresigga.

On walge ja kollane ehk musta plekkidega. Soob weidi, on tasfane, kartlik loom. Emmafenne toob ikka poleteise ku järrel poiad ilmale. Kasso ei olle neist ühtegi.

Kobras armastab seltsi, ehhitab maiad omma ellamisse tarbis. Weikenne Pea, lühhikenne paks su; pissokessed silmad, närrijad hambad on peitli wisil. Ellajas on ni suur kui koer, agga 100 naela räske. Essimeste jallade sees on wiis warwast, pitka terrawa küüntega; taggomesed jallad on laiemad kui esimesed ja neil on uiumisse nahk. Kobras on usfinam uiuma kui kõndima. Paks somustega ehhitud sabba on türiks.

K o b r a s.

Armastab taggomesete jallade peäl istuda. Essimestega teeb tööd. Wäggane ellajas. Wägga külmal ja wägga sojal Maal temma ei ella. Särwede ja jöede äres ellab, ei armasta neid kohhad, kus innimesed paksuste ellawad. Amerika pohjamaalt leitakse kobraade küllasid. Kui kobraad head asjet on leidnud, siis raiuwad hammastega puid mahha. Ühhe pu, mis pole jalla paks, raiub kolme ehk nelja tunniga. Pärrast raiub tükkid walmis, weddab mulda ehk sawwi. Sedda teeb seltsis. Kui se on tehtud, siis igga perre hakkab omma maia ehhitama. Essite panneb kuus sammast kowwaste Ma sisse, siis teeb seinad witsust ja sawwist, muddast ehk samblast, ni kowwaste, et ei tuul egga wessi sa läbbi. Maiad on suremad ehk wähhemad sedda möda, kas üks ehk kaks perret maias tahtwad ellada. Monni maia on nelli, monni kümme jalga iggapiddi. Keik on kol-

meforrälisfed maiad; allumenne ford on wee sees. Kattus on wölwitud. Teine uks on Ma poolt, teine wee poolt. Seeßpiddi on maiad filledad ja puhtad, pörmand illufaste samblaga kattetud. Seäl istuwad nelli: ehk kaks kümmed kobrast pari wisil, issakenne ja emmakenne ühhes, nenda et sabba keikidel wee sees. Nisuggusid maiasid on 10, 12 ja 25 ühhes kohas. Kobra toit on noor pu, pu-koor, lehhed. Talweks forjawad toitw walmis, hoidwad allumeste toade sees. Kallo söwad ka. — Kobra nahk on pruun, wägga kallis penikesse ja paksu karwade pärrast. Karwadest tehakse kühbaraid. Lihha, keige rohkem sabba, süakse. Ühhe kobra sabba eest maksetakse kolm ehk nelli rubla hõbbedat. Perse liggi on temmal kaks kottikest, ni sured kui munnad, nende sees on kange haisoga rasw; sedda prugitakse apteki peäl rohhuks.

Kottiellajad ellawad Amerika: Maal, söwad linds, munne, ussa, insektisid. Su on rebbase su, kehha on penikesse willase karwaga kattetud. Sabba on pitk. Emmasel on kõhhoal kot. Kotti sisse panneb poiad, kui peawad magama, ehk kui kahjo eest neid tahhab hoida. Sest seltsist on Känguru. Kõrge kui lammas, hal kui hiir, 6 ehk kahheksa jalga pitk, saddanellikümmed naela raske. Taggomesed jallad kolm ford pitkemad kui esimesed. Temma ei kõnni, waid kargab. Lakkub wet otsekui koer. Moistab esimesed hambad ligutada.

K ä n g u r u. Etlab Australia:Maal. Selle Ma rahwas söwad temma lihha, prugiwad nahka mitmeks asjaks.

b) Laisad. Sest seltsist on laiskellajas, kolme

warbaga. On ni suur kui rebbane. Pitka karwadega, käib wägga tassakest. Näggo on hirmus tuim. S aial küssendab : ai, ai. Ühhe tunni aia sees käib 6 jalga Maad. Puhkap ühtepuhko. Söüb pulehtä ja wilja. Kui ühhe

Laisk-ellajas.

pu peält keit on ärrasõnud, siis keerleb ennast unniko wisil kofko ja wiskab ennast mahha. Tallade sees on temmal wägga suur joud. Kui waenlane on temma käppade wahhele sanud, siis peab tedda finni, kunni nälga sureb. Sest hambad ei olle laiskellajal mitte. Kui sured, kiskjad ellajad tullewad wasto, siis watab ni halleda filmaga nende peäle, näitab weel sandimad kombes, kui temmal muidogi on, nuttab ka ni et keit peawad armo heitma. Ellab soja Amerika-Made sees. Sest seltsist on ka

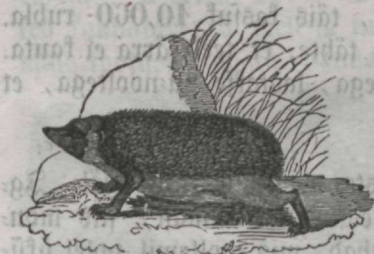

Sippelga-karro.

sippelga-karro. Ellab ka Amerika-Maal. Söüb sippelgaid. Pitkad küned tewad ka kiskjagi ellajale kartust. Nendega teeb sippelga unniko sisse hauko, pistab keelt haugo sisse. Keel on 20 tolli pitk. Sippelgad jäwad tuhhande kau- pa lele külge. Nenda nelab laisk paljo wirgaid ärra. Temma lihha süakse. Monned on sured kui koerad, monned tillokesesed kui orrawad. Hambaid ei olle neil mitte.

e) Kõwwa nahhaga immetajad. Neil ei olle mitte hambaid. Ihho polest vn kummiga krunna, ka sea sarnatsed. Ellawad soja Amerika-Ma haugude sees. Sõwad insektid. Ihho vn kowwa nahhaga otsekui kilbiga kaetud. Kesk ihho ümber on 3, 6, 9, 12 wööd nahha sees. Sepärrast nimmetakse wöellajaks. Selle seltsi hulka woib ka arwata: od da sigga ehk suur siil,

rõhhib kui sigga, on kaks jalga pitf, lühikesse kõrwa ja jallaga, lühikesse sabbaga, kula ja kaela peäl on walge ja halli karwadega laf. Selja peäl on 10 tolli pitfad oddad. Kui tõmbab ennast kokko, siis ükski ellaj

Siil.

tollised, hakkawad jo Pea peäl. 36 hammast on suus. Söüb hired, muttid, konnad, usfid, wilja-jured, sibbolad. Tõmbab ennast kokko, nago suur siil. Kollematte lihha süakse.

d) Kistjad immetajad. Saarmas (Fischotter). Jallade küljes on uiuja nahk. Iho peäl on prunid, pehmed karwad. Ellab pohja Maal. Söüb kallo ja wähi. Panneb hammastega wasto ja hammustab wallustaste. Saarma nahk maksab 10 ja 15 rubla hõbbedat. Merre-saarmas ellab Kamtsatka poolsare ümber. Ei olle ni kurri kui saarmas. Uuub wägga hästi. Iksakenne ja emma-kenne armastawad teine teist sure armastusfega, sillitawad, hakkawad ümber kaela, andwad teine teisele suud. Emma kannab poega suus. Kui merre peäl uuub, siis kannab poia kahhe esimesse jalla wahhel, ni kui emma last. Dypetab tedda ka uiuma. Kui kallikenne uiumisest ärrawäsinud, siis wõttab tedda sülle ja annab temmale suud. Kui Ma peäl emma maggab, siis poeg walwab. Kui poega woetasse ärra, siis emma kiskendab ja jookseb järrele, surreb ka süddame murrese. — Sest seltsist on ka maia- ja pu-nuggis, kes kannad, hannid ja nende munnad ärrasöüb.

Sobel on nuggise sarnane, 16 tolli pitf, pruun. Walged spoblid ei olle paljo nähha. Sibberi-Maal on

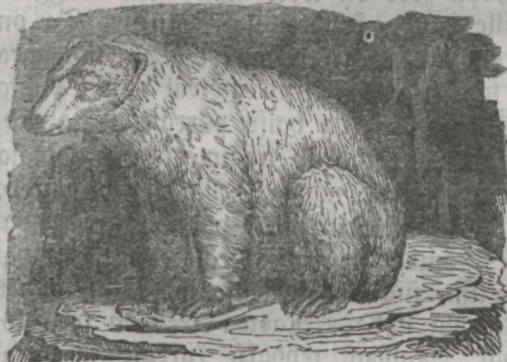
jas ei tohhi temmasse putuda. Söüb pu wilja, rohto ja pu foort. Prohwet Jes. 14, 23. 34, 11. ütleb, et se on ellajas, mis tühjas kohtades ellab. Meie päiwil Pabeli langenud mürid ontäis oddasiggo! —

Siil. Temma oddad on

paljo sooblisid. Mehed, kes kurja tö pärast tühja Male sadetud, peavad neid püüdma. Se on wägga waewalinne töö. Monnigi innimenne on selle tö jures lumme alla ja külma kätte jäänud. Ühe soobli nahk maksab 20 rubla hõbedat, täis kassuf 10,000 rubla. Küttid raiuwad pude sisse tähte, et teed ärra ei kauta. Sooblisid pütakse wõrgudega, lastakse pu-nooltega, et nahk terweks jääb.

Karro ei käi warwaste, waid täie talla peäl. Iggaühhe loualu sees on 6 esimest hammast, siis monned terrawa otsadega hambad, mis mollemil polel üksikud seiswad, ja nende tagga on purrihambad. Kaks seltsi: Ma-karro ja ea-karro. Ma-karro on pakso Peaga, lühikesse sabbaga. Ellab pakso metsa sees. Pallawa Made seest sedda kassoka-meest ei leita mitte. Pruun karro on surem, tuggewam ja wihhasem kui must, wiswab härja ehk hobbust ühe lögiga mahha. Innimesse kallale ei lähhä muido kui sure nälja pärast ehk kui tedda wihhale ärritakse. Must karro on tillem ja tasfasem, ei sö mitte lihha. Mäggeminne, kuulminne on karrul terrane. Parremat haistmist kui temmal ei olle ühhelgi ellajal. Looakse rutto, ronrib kännaste, kõnnib nago innimenne taggomeste jallade peäl, moistab ka uiuda. Essimeste jalgega lööb ehk hakkab ümber kaela, agga lögo ehk hakkago ümber kaela, ifka tappab. Saab 20 aastat wannaks. Wanna karro saab pimmedaks. Talwel on rahhul ommas haugus ja närrib käppad. Süggise pole saab wägga raswafeks. Hobbose, härja, lamba, hire lihha sööb pruun karro sure himmoga. Ei põlga raipegi ärra. Sippelgad, messi ja hörnkalla on karrul, mis innimesjel suhkur. Sööb ka massid, winapu marjo, ouno, wilja, pulehtä. Karro lihha süakse, raswa pannakse rohho sekka, karwad jeggatakse fridiga ja ölliga, siis on ni kui mugi ellajatte karwad hea ahjo fit. Kassafad tewad soolikuisi afnad. Karro kassuf on talwel wägga hea asfi. Kunningatte aial nuhtles Summal Israeli rah-

wast karrude kiskmissega 2 Kunn. 2, 24. Kui näte
 karro, kes tantsib, siis möttelge Sanheribi peäle Jes.
 37, 29. Karro wihhast, kui poiad on ärrawoetud,
 rägitaſe 2 Sam. 17, 8. Of. 13, 8. Iſraeli rahwast,
 kes kannatamatta melega nurriſeſid ja ei tahtnud Jum-
 mala tootusſed odata, pannakſe karrude ſarnatſeks. Jes.
 59, 11. — Ca-

Ca = karro.

karro ellab
 ſüggawa pohja
 Ma ſees, on ſu-
 rem ja hirmsam
 kui Ma-karro,
 ja pea ni suur
 kui hobbone.
 Karwad on pit-
 kad, pehmed,
 walged, willa
 ſarnatſed. Pit-
 tem fael ja Pea, kui Ma-karrul, tillemad kõrwad, pun-
 nased mofkad, pittad hambad, wägga kõwwa Pea-
 lu. Haugub kui koer. Talwel ellab lumme al. Uuub monni-
 ford pennikoorma teed merre ſiſſe. Gatükkide peal aiab
 tuul tedda kerrwadel wägga kauge Male. Kuhho randa
 ſiis ſaab, ſeäl murrab nälja pärraſt hirmsaſte. Ei olle
 innimenne toas, egga ellajad laudas warjul temma
 eeſt. Luffku pandud ukſed murrab katti. Kueteiſtkümne
 werſta peält tunneb-ſurno wallaſkalla haiso. 30 aastat
 ſaab wannaks. Temma raſtwast tewad pohja Ma rah-
 was jeki.

M ä ä r.

Määr ehk mäggar
 armastab üksi ellada, pakſ
 ihho, ſeggase karwaga; lüh-
 hitesſed jallad; jookſeb
 rutto. Terrawad küned,
 furjad hambad. Taggo-
 meſte jallade wahhel on
 kottikenne, ſelle ſees pahha
 haisoga raſw. Laiſk, wih-

hane, kartlik ellajas. Ku walges pöggeneb omma ennese warjo eest. Küssendab kui sigga. Saab 12 aastat wannaks. Emmane toob 4 ehf 5 poega, kedda immetab ja munnade, usside ja juurtega toidab, kurni isse moistawad toito otsida. Ellab metsas, Ma sees. En tarf kopateggija. Kopa su on loune pool, et pääw woib sisse paista. Kopa sees on weel hauk, kus maggab. Haugo liggi jälle hauk, kuhho roja panneb. Ta on wägga puhhas ellajas. Kui rebbane tahhab mäggara kobaft ennesele, siis kusseb ja sittub kawwal rōwel puhta ellaja kopa sisse, kurni pahha haiso pärrast wälja lähhäb. Siis aus rebbane lähhäb liggimesse tühja maia sisse ellama, sure õigusse näoga. Määr sööb jured, insektid, ussid. Talwel maggab, panneb su raswa kotti sisse, unnes tõmbab hingades seält elloüllespidamist. Kui sulla ilm, siis lähhäb wälja joma. Monnes kohaas süakse temma lihha. Raswa sees on terweks teggemisse wäggi. Nahhast tehakse kufruid ja kotta. Karwadeft tehakse jämmedaid pinslid. 2 Mos. 26, 14. Ioeme, et mära nahhad ollid pühha telgi peäl. Loe ka: 2 Mos. 36, 19 ja 39, 34. 4 Mos. 4, 6.

Koerasetts ei astu mitte täie taggumesse talla peäle, ni kui karro, waid warwaste peäle. Wägga paljo sugguseltsid on koertel. Panne agga tähhele, kui

K o e r.

tru ja tarf koer on, kuida maia ümber walwab, fanna kuleb, ja anna temmale andeks, et ta paljo sööb ja joob. Kui koer hulluks sanud, siis hoia ennast ja tappa tedda. Isse saad hulluks, kui hul koer sind hammustanud, ja selle hirmsa tõwwe wasto polle iggaford abbi. Koer saab hulluks, kui wägga rutto pallawast saab külma, kui mäddanend lihha pallawal aial sööb, kui temmal ei olle wärsket wet jua. Siis koer lähhäb kurwaks, otsib üksikud koh-

had, ei sō egga jo, panneb sabba taggomeste jallade wabhese, feel poob suust wälja, koer hammustab salla-
 likkul wisil innimesi ja ellajaid. Kui kegi, innimenne
 ehk ellajas, on hammustud, siis on rutto abbi tarwis.
 Pesse weega hawa, ehk kusse hawa sisse, tömba nö-
 riga werre teed ja soned hawa peält ja alt finni, et
 werri ei sa ihho sisse jooksmä, leika hawa seest lihha
 wälja, lasse werd hästi wälja jooksta, põlleta hawa
 tullise rauaga, ehk panne ka kuiwa tuhka ehk pörgo-
 kiwwi pulwrit hawa sisse. Ehk te nenda: kui hul
 koer keddagi on hammustanud, siis sōitko mees ratsa
 hobbosega apteki jure ja ostko terwed paanspli kärbsed,
 täie mehhe jauks 8 ehk 9 tükki, naesterahwale kuus,
 neljateistkümne aastase lapsese 5, kümne aastase lapsese
 4, ja nenda ifka wähhem, ja kahhe aastase lapsese üks.
 Nende kärbeste küllest kisu Pea, tiwad, jallad ärra
 ja wiska ärra. Ugga üllejänud kehha öeru penikeseks
 jahuks ja anna subkroga seggatud külma weega alla
 nelata. Kui haige ühtegi waewa sest rohhust ei tunne,
 siis woid kahhe päwa pärrast weel üksford temmale
 anda pool jaggo sest, mis ta esimest forda sanud.
 Ugga kui haige hakkab werd kussema ehk muud säh-
 härdust hädda tundma, siis ei tohi ennam anda. Siis
 saab jo kül ja on wist lota, et ta terweks saab. —
 Hommiko Maal ei olle koerad mitte ni truid, kui meie
 jures, sepärrast on seäl põlgtud. Pühha kirrigi ei rägi
 paljo head koertest. Näljatsed sandid, kes nurrisewad,
 kui anded ei olle sured, on koerte sarnatsed Laul 59,
 15. Koerad söwad öälatte innimeste kehhad 1 Kunn.
 14, 11. 16, 4. 21, 23. Dmmeti loma öigus neil
 Matt. 15, 27. Luk. 16, 21. tewad Laatsarussele head,
 mis rikkas mitte ei tahtnud teha. — Ap. Paulus rägi
 koerast kui ahnusse tähhest. Bilipp. 3, 2. Issand Je-
 sus Kristus rägi neist kui hirmsa waenlaste tähhest,
 Matt. 7, 6. rojusse tähhest, ja Ilmut. ram. 22, 15.
 kui libhahimmo ja horatō tähhest.

Hunt ja rebbane on koerasetfist. Mollemad tutivad kül. Sojal Maal on mustad hundid ja külmal

H u n t.

Mos. 49, 27. Et muido pühha firri hundist head ei kõnnele, sedda tead.

Rebbase kõwwerad filmad tunnistawad temma kawwalust. Sepärrast nimmetab Kristus Herodest rebbaseks Luf. 13, 32., sest ta olli kawwal. Rebbastel on

R e b b a n e.

Maal on walged ja mustad rebbase, kelle nahhast kallid kasufad tehakse.

Hunt on hirmus kistja, ussin jooksjä. Ühhe ö sees jookseb 100 wersta. Selle tüddimatta mele pärast on Penjamini sugguarro hundi jarnatses pandud 1

pitfad, kahhe ja kolme kambriga haugud. Matt. 8, 20. Kuldrebane ehk Sakal ei olle mitte ni kawwal. Se olli, sedda Simson kinniwottis Kohtom. 15, 4. Ta sööb winamarjad Üll. I. 2, 15. Agga sööb

ka furnud kehhad (Laul 63, 41.). Sedda ei sö teine rebbane mitte. Ullub ni kui wastopannija laps: Si, ii. Sepärrast on kuldrebbase Sid nimmetud (Jes. 34, 14.) Nuttol. 5, 18. on ka sest setsist kirjutud ja Jes. 13, 22.

Kassisuggu käiwad warwaste peäl ni kui koerad, agga küned woiwad sisse tömmata ja wälja sirrutada. Lühhikesse, agga laia suga. Neil, kes lihha söwad, on

terrawad louahambad; kes taimed söwad, neil on paksud, nürriid hambad. Loufoer, metsakuningas, tugew ja julge, 8 ehk 9 jalga pikk, 4 ehk 5 jalga kõrge.

Loufoer.

Pea on suur, silmad sured ja tullised, pikkad lakkad. Kui on wihhane, siis lakkad toustwad ülles. Loufoeral on pruunkollane karw.

Kui mõirab, siis keif ellajad ehmatawad ja wärrisewad.

Ühhe jallaga lööb härja mahha. Warritseb sallajas, kargab äkkiselt kui kas sagi peäle. Sabbaga lööb inimest mahha. Dmmeti kardab ja auustab inimest, on ka tännolik, kui innimenne temmale head teeb. Ta ellab Ahwrika ja soja Asia-Ma sees. Pühha kirri rägib sagedaste loufoerast; temma surest jounust. Kohr. r. 14, 18. Spp. sann. 30, 30. 1 Mos. 49, 9. Amos 3, 8. 4 Mos. 23, 24. Loufoera awwalik, hirmus kiskminne on tähhendud 1 Peetr. 5, 8. Agga Daniel 6, 23. 1 Kunn. 13, 25 on ka kirjutud, et loufoer inimest auustab. — Sure wäe pärrast on Kristus ka nimmetud: loufoer Juda saggust. — Wannal aial ollid paljo loufoerad, nüüd ei olle neid enam paljo.

Tiger, weel enam kassi sarnane kui loufoer. Temmal on hirmus himmo werre järrele, selle himmo pärrast murrab ka omma ennese poiadki. Ta on surem kui loufoer, punnane keel poob suust wälja. Wägga illusa nahhaga, pruun kollane ja mustad joned ehk tähhed. Ellab Asia ja sojal Amerika-Maal. Jer. 13,

Tiger.

23. Jof. 11, 6. üll. l. 4, 8. on temma pardri met-
falissfeks nimmetud.

Kassist polle tarwis firjotada muud, kui et neid on kaks feltsi, metsa-kas ja maia-kas. Metsa-kas on hal, ellab sojal Eüropa, Ufia, ja Amerika-Maal. Sabba al on muhk. Muhho sees haifew wessfi. Wägga fiskuja, sööb jännesed, kallad, muttid, kannad, tui-
kessed. Karwad andwad tullefäddemed wälja. Kaswa prugitakse rohhuks ja ölliks. Maia-kas on mitmekar-
wane, öppib kuntsi teggema. Silmad hiilgawad pimme-
das, karwad andwad tullefäddemed wälja. Nurra-
wad, kui neid sillitakse. Üllekäia rohhuft on neil wägga hea meel. Maia-kas öppib kül maiaes ellama, agga ei olle mitte innimessele tru nago koer. Kül hired sööksid in-
nimest ärra, kui kas ep olleks. — Ilwes on sest feltsi.

Ilwes.

4) Kabjaga immetajad. a) ühhe kabjaga. Hobbone, lühhikesed förwad, kaela laf, paks ja pitt sabba. Metshobbofed ei olle ennam ollemas, muud kui need, mis

H o b b o n e.

fui need, mis innimeste läbbi soja Male on widud ja lahtilastud. Need elawad sure karja wisil Amerika ja Asia:Maal, ei olle mitte ni sured kui need, kes innimeste hoidkandmissel elawad. Silmad on

tullised, laf on lühhikenne. Ei olle mitte ni paks kui maia-hobbone. Karwad on pitkad. Jookswad rutto, kartwad innimest. Troppi perremees on keige tugge wam täf. Nende seas, kes innimeste hoidmissel, on keige kallimad Arabia:Ma hobbofed. Keskmised hobbofed on Egiptusse ja Ahwrika:Ma, Hispania, Inglis:Ma, Lania, Saksja ja Italia:Ma hobbofed. Pohla, Ungria, Wenne:Ma ja Islandi:sare hobbofed on wiimised. Arabia:Ma hobbone maksab 600, keigekallim 3000 rubla hõbbemat. Arabia rahwas tewad wahhet suurt suggu ehk kõrge werre hooste ja allama hooste wahhel. Neil on hooste suggu ramatud, mis 2000 aastat taggasi hooste suggu üllesnäitwad. Sedda surema holega hobboft tallitad, sedda suremaks, parremaks, targemaks ja illusamaks lähhäb. Hooste lihha süakse Asia:Maal. Job (39, 19—25.) kidab söa-hobbose wisid. Egiptusse:Ma rahwas piddasid hobbofid söa ja Maharrimisse tarwis. Sakobi surnud kehha widi hoostega Kanaani Male (1 Mos. 50, 9.). Kanaani:Ma rahwal ollid ka hobbofed. Israeli rahwa kunningattele olli paljo hobbofte piddaminne ärralaidetud (Paul 33, 17. 76, 7.), sest et nemmad süis jäid ennam hooste

fui Jummalala peäle lootma. Salomon piddas ommeti palju hobbosid (1 Kunn. 10, 26. 28—29.). Jái siiski Jummalala peäle ennám lootma. — Kabja rauad ei olnud wannal aial; sepärrast olli kidetud hobbone, kel kabjad kowwad ollid (Jes. 5, 28.). Paalile ehk päikesse ebbajummalale ollid ka hobbosed pühhitsetud, mis Uhab piddas, Jofia ärrasatis (2 Kunn. 23, 11.).

E s e l.

Esel on kül hobbose suggulanne, agga ei olle mitte ni suur ja illus. Sest tulleb kolm seltsi tähhele panna. Essimenne on mets-esel (Jes. 32, 14.). Keigeillusam esel, kõrge jallaga, penikenne ellajas.

Siiski on joukas. Pea on suur kui hobbose Pea. Ta on pruun. Must joon käib möda selga. Must lak, sabba on lühhikenne, penikenne ja musta paks otsaga. Ellab kest Ufia-Ma mäggede peäl. Tattarlassed ja Mongoli rahwas söwad temma lihha. Agga ei olle kerge assi, julge ja ussina ellaja kätte sada. Sepärrast on Job 11, 12. ööldud, et inimenne, kes Jummalala wasto panneb, pörab Jummalala seäduft ni ümber, kui saaks ümberpöördud siis, kui mets-eesli wars saaks inimesses. Kui inimenne moistmatta kui metsesel, siis metsesel woiks ka targaks sada kui inimenne. Renda on ka Ismaelist ööldud (1 Mos. 16, 12.), et jultund inimenne kui metsesel, kes ei tahha ennast kasso alla heita. Risujad inimessesed on ka metseesli sarnatsed (Job. 24, 5.). Nore ku aial on metseeslid wägga hullud. Siis käiwad sures tropis. Agga kui eelkäia kaddub, siis lähhawad keif laiale. Prohw. Dsea panneb Israeli 10 sugguarro nisugguse metseesli karja sarnatses, mis laiale on läinud ja waenlasse Uffuri kätte sanud (Dsea 8, 9.). Mets-eeslid tundwad kõrbes kaugelt weekohhad ärra; sepärrast on sure poua täht, kui metseeslid ärranörgewad

(Ger. 14, 6.). Efel on hommiko-Maal auustud el-lajas. On hal, palju tillem kui hobbone, pitka kõr-wadega. Laska ei olle. Sabba on ni kui lehma sabba. Külma Ma sees ta ei siggi mitte. Mäggisel Maal on temma reisijattele sureks kasuks. Sest temma jalg ei kommiista mitte ja ta kannab raskeid koormad. Nah-hast tehakse nahka ja pergamenti, mis peäle kirjutakse. Koht. 5, 10. 10, 4. ta on rikkusse tähheks. Kui Dnisteggia tahtis eesli jälle selga istuda, siis käs-kis emma ka tua, sest noor esel, kelle peäl weel ütski polle istunud, panneb wasto. Efel on jouo ja tö-teggemise tähheks (1 Mos. 49, 14. Isaskar.). — Hobbosest ja emma-eeslist ehk eeslist ja hobbose märrast tulleb isse selts eeslid, kes suggu ei te, kelle nimmi on muuleeslid. Reed on illusad, tuggewad, kasso-liftud ellajad. Wägga kallid. Pühhas kirjäs on hob-boeesliks nimmetud (Paul 32. 9.). Israeli rahwal olli keeldud, lojust lasta teise suggu lojustega jooksta. Kuninga Daweti aial hakkasid hobboeeslid ostma. Tirusse rahwas ostsid neid Armenia-Maalt (Esef. 27, 14.). Togarma on meie aial Armenia-Ma. Daweti poiad sõitsid hobboeeslidega (2 Sam. 13, 29. 18, 9. 10.). Kui Salomonit kuningaga ammeti peäle seäti, siis istus hobboeesli peäl.

b) Kahhe kahjaga ellajad. Mälletsewad mällo. Nende kõht on nelja wahhega. Teisest touseb toit jälle su sisse; seält lähhäb kolmandama, siis neljandama sisse. Sõwad rohto ja wilja.

Kamel. Sest on kaks seltsi, teine ühhe, teine kahhe küriga selja peäl. Pitt kõrge kael. Ellajas isse on 10 ja 12 jalga pikk, 8 ehk 9 jalga kõrge. Hommiko-Maal petakse tedda wägga kalliks. Ta on seäl hobbose asemel ja kannab ka raskeid koormad. 1200 naela kannab läbbi kõrbe-liwa, sepärrast nimme-takse tedda kõrbe laewaks. Kamel on wägga sanna-tulelik ja kannatlik ellajas. Ugga kui tedda liaste waewatakse, siis panneb wasto ja teeb suurt kurja.

Kamel ühhe kūriga.

15 pennifoorma
käib ühhel pä-
wal. 20 ehk 25
päwa woib ilma
jomatta olla, sest
temmal on kõh-
ho sees weekot,
mis wet kaua
hoiab. Kõrbes
sööb kibbowitsa
lehed. 60 ehk
80 aastat saab

Kamel kahhe kūriga.

wannaks. Temma piim, nahk ja karwad on inimes-
sel kasuks (Ses. 60, 6.). Ka söas käisid kamelidega
(Jer. 49, 29, 32.). Kameli karwadeft tehakse riet
(Matt. 3, 4.).

Kitsesuggu. Monnel on sarwed ja habbe. Sest
seltst on lambad. Asia ja Hispania Ma lambad
andwad keigeparremat willa. Iislandi sare lammastel
on 4 ja 8 sarwe. Asia ja Egiptusse Ma lammastel
on sabba, mis raswane ja 40 naela raske. Se sabba
olli Israeli rahwale seatud ohwrianniks (3 Mos. 3, 9.),

sest sedda arwati keige parremaks tükkiks. Lambad on rummalad, kartliffud, nöbrad ellajad. Walgust armas-tawad. Sepärrast pimmedas laudas nemmad ei siggi mitte nenda, kui laudas, mis siise päwawalguš paistab. Külma kartwad. Pilli heält armastawad. Sepärrast on saksa-Ma lambakarjastel pillid. Siis lambad seiswad karjas rahhul ja söwad rohkem. Kelliteistkümmend aastat sawad wannaks, agga 7 aastat saab neist kasso. Neil olgo kuiw kõrge karjama. Wahhel tahtwad sola; siis jäwad terweks ja andwad parremad willad. Talwel olgo nende toit head heinad ja ristifhein, ernette peälsed ja kuiwad hawa-, paio-, leppa-pu lehhed. Keif, mis lamba küljes on, sadab kasso. Kabjadki andwad pabberiteggiale limi. Sit on soe ja külma Ma peäl wägga hea. Lambakarw on walge (Jes. 1, 18. Laul 147, 16.). Labani ja Jakobibi asjadest teame, et on ka kirjud lambad. Lammastest olli ja on weelgi sojal Maal suur kasso (1 Sam. 25, 2. 2 Kunn. 3, 4.). Lamba kannatussest wata Jes. 53, 7. Rom. 8, 36. Kui lambur hommiko lambaid wäljalaskis, siis lahhtutas witsfaga lambad sikkudest (Matt. 25, 32.)

Angora = kits.

Käljo = kits.

Kits. Römoliik kar-gaja, naljakas ellajas. Piim, nahk, karwad on kassuks. Angora- ja Tibeti-kits on keige parremad. Temma on pitkem kui meie kits, karwad on lühhemad, pruun-punnased (2 Mos. 25, 5.) Kõrwad ei seisa püsti, waid powad mahha. Wägga karrune sabba. Sest selt-sist on weel mitmed ellajad, Käljokits, mis kõrge mäggede peäl ellab, Antilop, Katsel.

Härg. Kahheffa terrawat hammaft suus. Dned sarwed. Netsvärjad on mitmesuggused. Monned on 2000 naela rasked. Pisoni värjal Amerika-Maal on

Piisoni värj.

suur küür ja pitk walge lat. Küür on wägga hea süa. Laska pitkad pehmed karwad andwad wägga head wiljad. Teine selts on sea heälega värj, Asia-Maal, pitka sabaga, mis hobose sabba sar-

nane ja sidi wisi. Monnel on sabba kuus jalga pitk. Ülle ihho on wägga pitkad karwad. Härg on kurri ja wihhane. Röhhiseb kui sigga. Meie koddohärj ja lehm. Sest seltsist on keigeparremad Lania ja Holsteini-Ma lehmad, siis Pohla, Ungria, Sweitsi, Saksa ja Pömi-Ma värjad. Nende kasso on suur. Mis meie põllust saaks, kui nende sit ei olleks? Piim, woid, nahk, lihha, kadjad, sarwed, karwad, solikad, werri, keik on kassuks. Wimaks lehma-rouged hoidwad meie lapsed rougede hirmsa töwwe eest. 1796mal aastal panni Inglis-Ma tohter, Zänner, tähhele, et tüdrukud, kes lehmad tallitasid, ei saanud mitte rougesse. Leidis siis lehma uddarast rouge willi, panni selle mädda 8 aastase poisile, pois jäi terweks, teised lapsed seal küllas surrid keik. Sest on tulnud se kitusse wäärt rougede panneminne. Olleks agga hea, kui meie naesed ja tüdrukud panneksid iggal aial lehma uddaraid öiete tähhele, kas seält wast rouge märk on tunda, sest mis lehmas on wöetud, on wäggetam. Israeli rahwa jures tallasid värjad ja lehmad wilja (5 Mos. 25, 4. 1 Kor. 9, 9. 1 Tim. 5, 18.). Wiljapetsmisse aeg tähhendas head päwad, agga kündmisse

aeg pahhad pãwad (Dsea 10, 11.). Kui lehm ehk hãrg ei tahtnud mitte adra tõmmata, siis innimenne ei aianud tedda mitte piitsaga, waid astlaga, kel raud ots, ja mis 7 jalga pitt olli. Kui ellajas takka üllelõi, siis aias astla omma lihha sisse. Sepãrrast ütles Jeesus Ap. tegg. r. 9, 15. — Pasani hãrjad ollid keige suremad (Amos 4, 1. Laul 22, 13.). Egiptusse rahwa jures peti lehma pühhaõs. Sepãrrast Egiptusse rahwas põlgõsid Juda rahwast, kes lehma lihha sõid. Juda rahwasgi said selle ebbausõso läbbi rikkutud, teggid kuldwassika kõrbes (2 Mos. 32, 4.).

Hirw.

Hirwesuggu, kõrge kõwwa sarwedega, penikesse kerge jalladega. Wãgga illoõsa ja ausa teggomodoga. Sepãrrast tähendab pühha kirri temmaga illo ja auu (Jes. 35, 6. Üll. l. 2, 8. 9.). Hirw on wãgga ussin (Laul 18, 34.), sure jouoga (1 Mos. 49, 21. Habak. 3, 19.). Sojalt maalt, ka Saksamaaltki on hirwed saggedaste leida. Pallawa ja külma Made sees ei olle. Selg on pruunpunnane, kõht on walge. Kewwade kadduwad sarwed ja kaswawad ued, igga aasta ue arroga. On hirwed leitud, kel 66 sarweotsa, 3 jalga kõrged ja 30 naela rasked. Hirwe küssendaminne on pikkem ja penem, kui lehma rõkiminne. Nãggeminne, kuulminne ja haistminne on terrane ja selge. Hirw on ue asja peãle himmolinne ja kawwal, ei kardainnimeõst, kui tedda ei aeta; armastab laulmõist ja mãngimõist. Sõõb rohõto, noorte pude oksad, õied ja põllõwilja. Hirwe lihha on wãgga hea, ka Mosesse kãskus kidetud (5 Mos. 14, 5.). Hirwehoidmõisse pãrrast olli kãst antud (2 Mos. 23, 11. 3 Mos. 25, 7.). Seãl on kül õllepea metsalõisõsed nimmetud, agga nende hulgaõst on ka hirwed. Panne tãhhele laul 42, 2! Ni-

suggune naene olli App. tegg. 9, 36. Hirwe nahhast tehakse wägga head püksid, kindad, sapad, karwadest tehakse padjad. Sarwed on head treiali tööks, neist fedetakse ka roga, mis haigedele hea. Raswa prugitakse sebi ja küünlatte tarwis, ka plaastriks hawade peäle. Põlletud ja pulwriks jahwatud sarwedega tehakse öllut, kohwi ja muud jogid selgeks.

Pödder.

Pöhja-Pödder.

Pö d d e r.
Surem ja kõwem kui hirw. Ellab Asia, Amerika, Preissi, Rootsi, Pohla-maal, ka meie Ma suurte metsade sees. Pea on paksem kui hirwe Pea, lühem, maddalam kael, jämmedamad jallad. Monned on tuhhat naela rasked, sarwed üksi 50 naela. Jookseb wägga rutto, siis jallad kõrirstawad. Esimeste jallade

sees on suur joud, innimest lööb nendega fergeste mahha. Ellowiis on ni kui hirwel. Lihha on hea. Ludest tewad treialid illusaid asjo. Nahk on wägga kõwwa, siiski on pehme. — Kõrgel Pöhja-Maal on üks hirwesuggu, Pöhja-pödder nimmi, kedda rahwas pannewad sanide ette ja sõitwad, nenda kui meie hoostega sõidame. Monnel mehhel Lappi-Maal on 100 ja 1000

tükki karjas. Piim on hea. Liha suitsetakse. Nahk, liha, sisselond, kabjad, keik on kasuks.

c) immetajad kolme, nelja, wie kabjaga ja wägga raske ihoga. Sigga, teine metsfigga, teine maiafigga. Wägga külmal

Maal ei olle ühtegi metsfiggo. Mollemad selfid on jämmedad, rummalad, näljatsed, kistjad ellajad. Pühhas kirjas on sigga roppo ello täht (Spp. sann. 11, 22. 2 Peetr. 2, 22.); ka ärrarikkumisse täht (Matt. 7, 6. Paul 80, 9 — 14.)

Suda³rahwale olli sea liha keeldud (3 Mos. 11. 7.) Muudgi Hommikoma rahwas keelwad sea liha, sest sea rasw rikkub innimesse terwist, keige ennam sojal Maal, kus kärn ja monni mu rängem nahhahaigus innimessele tulleb sea liha läbbi. Prohw. Jes. 65, 4. 66, 17. ütleb, et hirmus asfi on sea liha süa, ja Summala põlgmisse täht. Loe ka 1 Matt. 1, 50. ja 2 Matt. 6, 18—31. Seäl kuningas Antiokus sai nähha, et innimesed enneminne tahtsid surma surra, kui sea liha süa. Ugga wata Ap. tegg. r. 15, 29. n. t. Seäl apostlid moistwad ristirahwast lahti sest keeldussest.

Elewant. Keigesurem ja targem ellajas. Ellab Ahwrika ja sojal Asia-Maal. Asia-ma elewantid on suremad, sawad 15 ja 16 jalga kõrgeks ja on 7000 naela rasked. Nahk on ni paks kui innimesse sõrm. Metsawarjul ellawad, söwad pulehhed, rohjud ja tubbaka lehhed. 100 naela fedetud wilja on iggapääw ühhele elewantile tarwis, kedda innimenne peab. 200 aastat wannaks saab elewant. Pittkad toukamisse hambad seiswad nago kaks sarwe teine teisel polel suud ja on 200 naela rasked. Ninna on nahhadest ja soontest ni immelikkult lodud, et woib seitse ja kahheksa jalga pitkaks tedda sirrutada ja jälle taggasi tömmata, nenda et ninna ei olle mitte pitkem kui kaks jalga. Ninna on

elewantil käe assemel ja selle ühhe käe sees on joudo kül. ühhe ninnal ogiga l obb loukoera mahha. 200 naela tõstab ninnaga ülles, sired paksud puud murrab katti. Sellesamma ninnaga w ottab ka keigepissemad rahhat ukkid Maast ülles, k anab ukse w otme ümber, noppib tassafest lillikesse, tõmbab forki puddelist wälja.

Elewant.

Sest ninna otsas on weifenne penike life, nago sõrm, sellega teeb penikest t odd. Ninna otsas on kaks ninna hauko tunda. Nende läbbi tõmbab paljo wet ninna sisse ja pritsib keit ühhe korraga jälle wälja. Ninnaga aiab toito sisse. Agga kui hirekenne ninna sisse saab, siis tappab sure Elewanti ärra. Sepärrast panneb Elewant, kui maggab, ninna otsa Ma peäle seisma, nenda et hirekesed ninna haugo sisse ei sa. Kael on wägga lühhikenne, ei painu mitte. Nahk on kül paks, agga monnes kohhas pehme. Seal tungib k arbse astelgi läbbi. Siis Elewant l obb sabbaga, tõmbab nahka kofko, pitsib k arbsid ärra. Murrab ka puoksad mahha, aiab k arbsid nendega kaugele, koggub ninna sisse tolmio, ja aiab nende ihhokohtade peäle, kus kärbsed istuwad. Sedda teeb keigeennam siis, kui ta on wees suppelnuud. Uuub w aggewaste. Armastab seltsi. Kui waenlanne liggi, siis wannad käiwad ette, nored ja n odrad käest.

paigas, kessealised tagga. Emma armastab wägga ommad poiad. Elewant on hal kui hiir. Elewanti jaht on raske töö ja ilma sure kawwalusfeta ei sa innimenne neid mitte kätte. Neid pannaakse koorma kandma, sõas käiwad waenlaste peäle, tõmbawad kanonid, tewad omma tööd targaste ja truište. Melitamist, mängimist, laulmist, illoasju armastab wägga. Lubba temmale puddeli jodawat wina, siis teeb ta sulle keigerängemat tööd. Agga kui sa pärrast ei anna temmale kätte, siis hoiat ennast temma wihha eest. Muudo on tru, tännolik ja woib omma ennese wihha ülle woimust wõtta. Indiamas würstil olli elewant. Se läks wihhaseks ja kiskus ennast kõiäst lahti. Temma hoidja ja tallitaja läks temma wasto. Tahtis tedda taggasi aiada. Wihhane ellajas tappis hoidjat ja tahtis ärrajooksta. Hoidja naene kulis kärä, näggi et ellajas olli meest tapnud, wõttis keif ommad lapsed, jooksis elewanti wasto, wiskas wannema poia elewanti ette ja ütles: olled isja tapnud, tappa last ka. Elewant jäi immetelledes seisma, wõttis siis ninnaga poisit, panni tedda omma kula peäle istma, kus hoidja asse on, läks rahhoga taggasi laura ja ei sallind muud hoidjat kui sedda poisikest. Würst, sedda kuuldes, kinnitas poisit hoidja ammetis.

Suurtsuggu mees satis omma elewanti sure wigase wasskatlaga wassseppa jure. Kattal jooksis wet. Wasssep pidid haugud parrandama. Tark elewant sai arwo kül, wiis katla seppa jure, otis senni kui kattal walmis. Siis kandis kōddo. Agga sep olli omma tööd halwaste teinud. Kattal jooksis ifka wet. Perre mees satis elewanti jälle seppa jure. Kui olli senna sanud, panni elewant wet katla sisse, tõstis katla ülles, pidas seppa ülle kinni ja laskis wet seppa peäle jooksta. Weest, mis temma peäle mahhatikus, tundis sep, et töö olli halwaste tehtud.

Elewanti luud, mis temma hammastest wõetud, ollid Salomoni aial kallid kauba asid (1 Kunn. 10, 18. 22.) Rikkade toad ehhitati elewanti luiega (Amos 3, 15. Paul 45, 9. 1 Kunn. 22, 39.) Tirusse uhked

rahwas pannid aerude ja laetwaseinade sisse elewanti luehtet (Esef. 27, 6).

Rinnasarw.

Ühbelgi ellajal polle surem joud. Laist, tuim, kangekaelne loom. Ellab soja wee sees. Kui tedda ei aeta, siis on rahholinne, ei te kurja. Kui peälekäiakse, siis saab wägga wihhaseks. Daial ta on keige hullem, tombab härgi mahha, murrab wanfrid, rikkub keik mis wasto tulleb. Ei wässi ärra omma wihha sees. Nahk on ni paks, et leppid sest tehakse.

5) Immetajad, kel uiujad jallad ja oimad. Hambad on kiskja ellajatte hambad; on sured ellajad, kõrwa nahhaga, lühhikesse, kange karwadega. Wäljaspiddised kõrwad ei olle mitte nähha. Kuulmissse haukude ette tömbawad nahka, kui wee sisse lähhawad. Lühhikesfed jallad on aerude assemel. Na peäl nemmad ei sa mitte jooksta.

Ülg

Ülg, pakso Peaga, ilma kõrwata, laia pakso suga. Haugub foera wisi. Kaks suurt musta silma. Su ümber habbe. Kael on lühhike, paks; ihho pitt, raswane. Essimesed jallad on Pea liggi, taggomesfed ei olle, sabba on kallafabba. Jalla warwaste wahhel on uiumisse nahk. Söwad kalso. Mitme karwaga ellajad. En julged ja ue asja peäl himmolissed. Kasw ja nahk on kassolikkud. Se-

Rinnasarw ellab Ahwrika ja Asia-maal. Minna peäl on sarw, 2 ehk 4 jalga pitt. Se on temma sõariist. Pea on sea Pea sarwane. Röhhib kui sigga. Nahk on wägga paks. Elewant üksi on temmast surem.

Ülg, pakso Peaga, ilma kõrwata, laia pakso suga. Haugub foera wisi. Kaks suurt musta silma. Su ümber habbe. Kael on lühhike, paks; ihho pitt, raswane. Essimesed jallad on Pea liggi, taggomesfed ei olle, sabba on kallafabba.

pärrast lähäwad innimesesed kewwade pohja Ma merrede peäle, ülg püüdma. Ülgid istuwad earükkide peäl, ehk rannakaljude peäl. Innimesesed soudwad senna liggi, hakkawad küssendama. Ülg tõstab Pea ülles, wops, andwad innimesesed temmale raudkeppiga ninna peäle. Ülg on walmis. Pohja-ma rahwal on ülg sureks kasuks. Ta on Kröönlandi rahwa üksainus üllespiddaja. Üks ülg annab 40 ja 50 naela raswa. Ka meie Ma merrerrannas on neid nähha ja pütakse neid ka.

Merrefarro, merreloukoer, merreelewant, merrehobbone on keik sest seltsist.

Immetajad, kel oimad, ehk wallaskalla.

Wallaskalla.

Wallaskallal on kalla ihho ja kalla wiis. Sallad ei ei olle mitte, essi-meste jallade assemel on oimus-sed. Taggomeste jallade kohhal on lihha sees mon-

ned luud, mis mu kalladel mitte ei olle. Igga neil on tössised luud ja hingwad kopsu läbbi. Nahha peäl ei olle somused, monnes kohhas on karwadki. Peäl-misse fidde al on terrawad luud hammaсте assemel, 700 tükki, igga tük 20 jalga pikk, keik ühtekokko 1000 naela rasked, ni kowwad kui sarwed ehk kabjad. Sest tulleb se assi, mis saksa keele nimmetakse „Fischbein“. Söüb kallo ja merreellajaid. Kalla, mis Matt. 12, 40. wallaskallaks on nimmetud, on Haikalla, kellest teises kohhas jo on rägitud. Wallaskalla on 120 jalga pikk, 100,000 naela raske. Nahk on must. Nahha al on rasw, mis jalga ehk poolteist paks. Pea on kolmas-jaggo keigest ihhust. Pea peäl on kaks tule-teed ehk hauko, mis läbbi weesambad sure kohhisemisega kõrgeste üllesaiab. Monnikord on sadda wallaskalla kouš. Silmad ei olle mitte suremad kui härjasilmad.

Heäl peab kolmford kõrwem ollema, kui loukoera heäl. Keel on selge raswatük, 1000 naela raske. Su sisse mahuwad 8 meest keige wennega. Sabbaga lööb sured wened ja laewadki ümber. Sepärrast peawad mehhed ennast hoidma, kes wennette sees lähäwad wiskoddaga wallaskallo tapma. Pohjama merrede sees ellab wallaskalla. Rahhast tehakse kingad, solituiust särki. Raswa prugitakse toido sisse ja walgustamisfeks. — Weel monned kallad on sest suggust. Agga löp-
petagem jutto.

